Cult Islam Archit Urban, 2026; 11 (1): 147-182

Tabriz Islamic Art University 1999

CULTURE OF ISLAMIC ARCHITECTURE AND URBANISM

DOI : http://dx.doi.org/10.66224/ciauj.11.1.580

The Culture of Islamic Architecture & Urbanism

Original Paper **Open Access**

Analysis and Evaluation of Contemporary Parks from Jurisprudential and Ethical Perspectives (Case Study: Contemporary Parks of Tabriz)

Shamim Nottagh[1] , Asghar Molaei[2] * , Azita Belali Oskoui[3]

1. PhD student in Islamic architecture, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran
2. Associate Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran
3. Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

Received: 2024/08/21 Accepted: 2025/09/22

Abstract

Today, the world faces serious environmental challenges and a shortage of green spaces. In Iran, many urban green spaces and parks have been designed and constructed without adequate consideration of local culture and climate, deviating significantly from the fundamental principles of traditional Persian garden design. At nearly every scale, there is both a shortage of green space and widespread unprincipled planning and construction, often incompatible with the climatic and cultural characteristics of society. This highlights the need to examine relevant jurisprudential and ethical principles to identify existing deficiencies and propose solutions. A review of contemporary parks in Tabriz reveals that none fully comply with the jurisprudential rules and ethical principles considered in this study. Since modern residential complexes, unlike traditional houses, are generally disconnected from natural green areas, access to public parks and gardens has become critically important. Designing and developing green spaces in accordance with Islamic regulations and ethical considerations offers significant potential. In other words, the functional use of green space can and should be guided by jurisprudential and moral principles. Emphasizing Persian garden design principles, incorporating natural landscapes, enhancing functionality, and following ethical guidelines can play an essential role in improving the quality and sustainability of urban green spaces.

Keywords:

Nature, Park, Contemporary Architecture, Civil Jurisprudence, Ethical Principles

* Corresponding Author: a.molaei@tabriziau.ac.ir

©2026 by the Authors.This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0

Introduction

Compared with the past, the relationship between people, nature, and green spaces has undergone significant change. Traditional houses were often designed with courtyards that, although sometimes small, maintained a direct connection to greenery. At a larger scale, neighborhoods and cities historically featured various gardens; however, many have now been destroyed, leaving only their names behind. In the past, the relationship with nature extended even further, as reflected in the concept of garden cities. Today, however, there is a shortage of green spaces and natural landscapes at all levels, and much urban design and construction is carried out without adherence to proper principles, resulting in environments poorly suited to the climate and cultural context of society. This research examines jurisprudential and ethical principles related to this issue to identify and analyze existing deficiencies. In line with the research objective—analyzing and assessing the place of nature in contemporary architecture—the study seeks to answer the following questions: What jurisprudential criteria influence the design of contemporary parks? Which ethical principles affect the design of green spaces? The jurisprudential principles considered include Nafy Sabil (negation of domination), Halal and Haram (permissibility and prohibition), La Zarar (no harm), Itlaf (avoidance of waste), and Aham va Mohem (principle of priority). The ethical principles examined include God-centeredness, spirituality, justice, human dignity, moderation and simplicity, respect for nature, family orientation, and true happiness.

Materials and Methods

This study employs a descriptive-analytical research method, with data collected through library research and direct observation. In the theoretical framework, relevant Quranic verses and Hadiths concerning nature and reflection on divine creation are examined to highlight the significance of nature in Islamic teachings. Following this, Persian garden design principles and contemporary park patterns are reviewed to identify and analyze deficiencies in the role and presence of nature within the contemporary parks of Tabriz.

Results

This study focused on environmental challenges and green-space issues in the city of Tabriz, examining the influence of jurisprudential and ethical principles. In the past, people had stronger connections with green spaces: at the micro scale through courtyards in traditional houses, at the urban scale through gardens, and at the regional scale through the development of garden cities. In contrast, modern lifestyles have significantly reduced, and in some cases nearly eliminated, this connection with green spaces. Islamic teachings, through Quranic verses and Hadiths that emphasize reflection on divine creation, highlight the importance of nature and its value in human life. The Persian garden, a historically successful example of human-made nature and now recognized as a World Heritage asset, has long served as a bridge between people and green spaces. In light of these challenges, this study analyzed and identified deficiencies in contemporary parks in Tabriz based on Islamic principles. The jurisprudential principles considered included Nafy Sabil (negation of domination), Halal and Haram (permissibility and prohibition), La Zarar (no harm), Itlaf (avoidance of waste), and Aham va Mohem (principle of priority). The ethical principles examined included God-centeredness, spirituality, justice, human dignity, moderation, respect for nature, family orientation, and genuine happiness.

Discussion

An analysis of contemporary parks in Tabriz reveals that, from a jurisprudential perspective, the principles of Islamic design are largely absent. Instead of applying patterns inspired by traditional Persian-Islamic

gardens, many parks have adopted Western models that are not well suited to the culture or climate of the region, contradicting the principle of Nafy Sabil (negation of domination). Examples include the lack of an organized planting and irrigation system, disregard for built structures, removal of key elements characteristic of Persian gardens, use of non-native plant species, and addition of unnecessary decorative features. The reduction of green spaces and limited interaction with nature result in harm to both the city and its citizens, conflicting with the principle of Halal and Haram (permissibility and prohibition). Unused or poorly utilized spaces and the relatively small proportion of green areas compared with other urban functions demonstrate neglect of the La Zarar (no harm) principle. Similarly, disregard for traditional tree planting reflects a failure to comply with the Itlaf (avoidance of waste) rule. Another issue is the approach to irrigation: historically, the geometry of Persian gardens was based on irrigation systems designed to address water scarcity, emphasizing water conservation and avoiding waste. Finally, prioritizing construction over green space, despite the physical and psychological need for natural environments, indicates insufficient attention to the Aham va Mohem (principle of priority). Collectively, these issues highlight the lack of adherence to jurisprudential and ethical principles in the planning and design of contemporary parks in Tabriz. In terms of ethical principles, several components of these parks were evaluated. All divine blessings serve as reminders of God's gifts, yet these parks fail to acknowledge natural features and climatic potential, contradicting the ethical principles of God-centeredness and spirituality. The single-function design of elements, without proper placement (while the Persian garden, with its geometry and distinctive layout, serves as a successful model), shows disregard for the ethical principle of justice. The neglect of human needs and failure to ensure equal access for all users represent a violation of the principle of human dignity. Excessive ornamentation, unnecessary decorations, wasteful use of plants and water, and introduction of non-native species requiring costly maintenance are all contrary to the ethical principle of moderation. Respect for nature includes its protection, restoration, and revival, designing in harmony with the environment, and using native plants; however, the findings indicate that these principles are often ignored. The shortage of green spaces and lack of access for all citizens also contradict the principle of family orientation, while limited physical and visual interaction with nature and natural elements reduces genuine happiness and well-being.

Conclusion

Overall, it can be concluded that the contemporary parks in Tabriz have not been designed or constructed in accordance with the jurisprudential rules and ethical principles examined. Given current environmental challenges and the shortage of green spaces in modern urban life, applying these jurisprudential and ethical components can guide the design and development of more suitable and sustainable green spaces for contemporary cities.

This page is intentionally rendered without text

این صفحه آگاهانه بدون متن ارائه شده است

فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی، ۱۴۰۵؛ ۱۱ (۱) :۱۸۲-۱۴۷

فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی

DOI : http://dx.doi.org/10.66224/ciauj.11.1.580

مقاله پژوهشی

دسترسی آزاد

تحلیل و آسیب شناسی پارک‌های معاصر از منظر فقهی و اخلاقی (مورد پژوهی: پارک‌های معاصر تبریز)

شمیم نطاق[۱]، اصغر مولایی[۲*]، آزیتا بلالی اسکویی[۳]

۱. دانشجوی دکتری معماری اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران
۲. دانشیار، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران
۳. استاد، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

دریافت: ۱۴۰۳/۵/۳۱ پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۳۱

چکیده

امروزه جهان با مشکلات زیست‌محیطی و کمبود فضای سبز مواجه می‌باشد. در ایران نیز فضاهای سبز و پارک‌های ساخته شده بافرهنگ و اقلیم این سرزمین متناسب نمی‌باشد و از اصول اولیه باغ‌سازی فاصله گرفته است. امروزه در تمامی مقیاس‌ها با کمبود فضای سبز و طراحی و ساخت غیراصولی، ناهماهنگ با اقلیم و فرهنگ جامعه مواجه می‌باشیم به این جهت لازم می‌باشد با بررسی اصول فقهی و اخلاقی مرتبط با موضوع تحقیق به بررسی و شناسایی آسیب‌های موجود پرداخته شود. هدف پژوهش تبیین و آسیب‌شناسی جایگاه طبیعت در معماری پارک‌های معاصر می‌باشد و به سؤال‌های معیارهای مؤثر از منظر فقه در طراحی پارک‌های معاصر چیست؟ و اصول اخلاقی تأثیرگذار در طراحی فضاهای سبز کدام‌اند؟ به روش توصیفی تحلیلی پاسخ داده خواهد شد. شیوه جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای و پیمایشی می‌باشد. در راستای پاسخ به سؤال پژوهش اصول فقهی که بررسی شده‌اند قاعده نفی سبیل، حلال و حرام، لاضرر، اتلاف و اهم و مهم و اصول اخلاقی خدامحوری، معنویت، عدالت، کرامت انسانی، قناعت و ساده‌زیستی، احترام به طبیعت، خانواده‌محوری و نشاط و شادی حقیقی می‌باشند. باتوجه‌به پارک‌های معاصر در شهر تبریز می‌توان اذعان داشت که هیچ‌کدام از پارک‌های معاصر در انطباق با قواعد فقهی و اصول اخلاقی مطرح شده نیستند. باتوجه‌به اینکه فضاهای مسکونی معاصر مانند خانه‌های سنتی با فضای سبز ارتباط ندارد دسترسی واحدهای آپارتمانی به پارک‌ها و بوستان‌ها اهمیت زیادی پیدا می‌کند که می‌توان طراحی و ساخت فضاهای سبز را باتوجه‌به احکام اسلامی انجام داد. به‌عبارت‌دیگر کاربری فضای سبز می‌تواند تحت‌تأثیر قواعد فقهی و اخلاقی شکل گیرد، توجه به اصول باغ‌سازی ایران، استفاده از طبیعت بکر و افزایش عملکرد و... مواردی هستند که می‌توانند در ارتقای بهبود فضاهای سبز نقش مؤثری داشته باشند.

واژگان کلیدی

طبیعت، پارک، معماری معاصر، فقه تمدنی، اصول اخلاقی

* مسئول مکاتبات: a.molaci@tabriziau.ac.ir

©2026 by the Authors.This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0

۱. مقدمه

بسیاری از طرف‌داران محیط‌زیست اکنون بر این باور هستند که سیاست‌های زیست‌محیطی نه‌تنها باید از جامعیت برخوردار باشند، بلکه این‌گونه سیاست‌ها در اجرا محتاج، حمایت‌های فرهنگ دینی و اخلاقی می‌باشند که زیربنای حفاظت‌های محیطی هستند (جوادی و همکاران، ۱۳۹۸:۱۸۶). زیرا به اعتقاد طرف‌داران این نظریه نقش تاریخی مذهب در حفاظت از محیط موید آن است که ازدست‌دادن ارتباط معنوی با طبیعت حفاظت آن را دشوار نموده است. در نتیجه با تأکید بر نیاز حضور یک‌پایه دینی برای حل بحران‌های زیست‌محیطی حضور عامل مذهب را در بحث‌های محیطی ضروری می‌دانند (امین زاده، ۱۳۸۱).

اسلام از آدمی نمی‌خواهد که دنیا را ترک گوید تا خراب و ویران گردد، بلکه از او می‌خواهد تا آبادش سازد و از نعمت‌های آن بهره برد و با آن بر فرمان‌برداری و نیکوکاری نیرو گیرد. از همین رو خدای متعال آنچه را که در آسمان‌ها و زمین بود در اختیار آدمی نهاده است. از طرفی آبادانی و عمران شهری از مسائل موردتأکید در نگرش تمدن‌ساز پیامبر (ص) در نظام شهرسازی بوده است و باید گفت کاشت درخت و ایجاد فضای سبز و پارک‌ها می‌تواند مصداق آبادانی و عمران شهر باشد (وفادار و همکاران،۱۳۹۶: ۱۳۴). هرچند کوشش‌های عملی فراوان برای مهار این معضل انجام شده است، حل کامل آن جز باتوجه‌به تعالیم وحیانی و پایبندی به آموزه‌های قرآنی ممکن نیست (نورایی، ۱۳۹۰). دین مبین اسلام در میان دیگر ادیان، دارای ویژگی‌های ممتاز و منحصربه‌فردی است. خردپذیری و خردپروری، پیوند ناگسستنی با دانش و معرفت، جامع بودن، خاتمیت و عدم حاجت به عصری کردن دین، از جمله امتیازات آن به شمار می‌آید. اسلام در کلیه شئون و روابط انسانی، مقرراتی وضع کرده است. محیط‌زیست نیز یکی از مسائلی است که در آیات، احادیث و سنت درباره اصول و قواعد آن نظیر چگونگی ارتباط با آب، خاک ک، زمین، هوا، آلودگی و...، جامع‌ترین دیدگاه و صحیح‌ترین شیوه تعامل بیان شده است (شفق اسکی و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۹).

امروزه جهان با مشکلات زیست‌محیطی و کمبود فضای سبز مواجه می‌باشد. در ایران نیز فضاهای سبز و پارک‌های ساخته شده بافرهنگ و اقلیم این سرزمین متناسب نمی‌باشد و از اصول اولیه باغ‌سازی فاصله گرفته است، درحالی‌که باغ‌های تاریخی ایرانی با ماهیت و ویژگی‌های خاصش به ثبت جهانی رسیده و بیش‌ازپیش موردتوجه قرار گرفته است.

در مقایسه ارتباط با طبیعت و فضای سبز با گذشته می‌توان بیان کرد که در سطح خانه و محل سکونت، خانه‌های سنتی در ارتباط با فضای سبز (حیاط) بودند گاهی با ابعاد کوچک ولی این ارتباط با فضای سبز وجود داشته. در مقیاس بزرگ‌تر محله‌ها و شهرها دارای فضاهای سبز بودند که از گذشته شاهد باغ‌های متنوع در شهرها بودیم که اکنون درصد بسیاری از آن‌ها تخریب شده و تنها نامی از آن‌ها باقی‌مانده و همچنین درگذشته ارتباط با طبیعت در سطح بسیار کلان‌تر بوده که به باغ شهرها معروف بوده‌اند. اما امروزه در تمامی مقیاس‌ها با کمبود فضای سبز و طبیعت و طراحی و ساخت غیراصولی و ناهماهنگ با اقلیم و فرهنگ جامعه مواجه می‌باشیم.

در این پژوهش با بررسی اصول فقهی و اخلاقی مرتبط با موضوع تحقیق به بررسی و شناسایی آسیب‌های موجود پرداخته شود. باتوجه‌به هدف پژوهش که تحلیل و آسیب‌شناسی جایگاه طبیعت در معماری معاصر می‌باشد به سوال‌های معیارهای مؤثر از منظر فقه در طراحی پارک‌های معاصر چیست؟ و اصول اخلاقی تأثیرگذار در طراحی فضاهای سبز کدام‌اند؟ پاسخ داده خواهد شد. اصول فقهی که در این راستا بررسی می‌شوند قاعده نفی سبیل، حلال و حرام، لاضرر، اتلاف و اهم و مهم و اصول اخلاقی خدامحوری، معنویت، عدالت،

کرامت انسانی، قناعت و ساده‌زیستی، احترام به طبیعت، خانواده‌محوری و نشاط و شادی حقیقی می‌باشند.

۲. پیشینه پژوهش

در این بخش به بررسی مقالات و کتب در حوزه اصول فقهی و اخلاقی در معماری پرداخته شده و نتایج در جدول زیر دسته‌بندی‌شده است. در این مقالات و کتب مطالبی در حوزه قواعد فقهی و احکام مرتبط با معماری و شهرسازی و قواعد فقهی مرتبط با کاربری فضای سبز، کاربرد قاعده لاضرر در حفظ محیطزیست، تعامل مسئولانه و اخلاقی با محیطزیست کار شده است.

جدول ۱. پیشینه پژوهش

Table 1. Research background

	نویسنده/ سال	عنوان	توضیح
		مقالات	
1	مولایی (1402)	بازشناسی الگوی طراحی معماری از منظر احکام و قواعد فقه اسلامی	قواعد فقهی و از جمله قاعده نفی سبیل باید در معماری اسلامی بکار گرفته شود. چنانچه مطابق قاعده حرمت الگوی بیگانه، در معماری اسلامی باید زمینه عمل به احکام الهی فراهم شود و برنامه‌ها و طرح‌ها و اقدامات نباید سلطه بیگانگان را فراهم نمایند.
2	اسدی (1401)	نقش شهرداری در طراحی معماری سبز محیط‌های شهری با رویکرد ایرانی– اسلامی	احیا و بازنمایی هویت اسلامی–ایرانی در معماری و منظر شهر، ترویج سبک زندگی ایرانی–اسلامی در میان شهروندان، هویت‌بخشی و زیباسازی سیما و منظر شهری، ترویج ساختار کالبدی – فضایی فرهنگ ایرانی–اسلامی و ارتقای سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی شهروندان از جمله برنامه‌های راهبردی است که شهرداری می‌تواند نقش اساسی داشته باشد.
3	مولایی و خانی (1401)	تأثیر اصول و قواعد فقهی در برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای شهری اسلامی	این پژوهش با مراجعه به قواعد فقهی مرتبط با شهر و بالاخص فضای شهری، نشان می‌دهد که فضای شهری از نظر فقه اسلام باید به چه شکل طراحی و برنامه‌ریزی شود تا بتواند در نیل به هدف والای شهر اسلامی موفق باشد.
4	مولایی (1401)	تبیین مبانی، احکام و اخلاق اسلامی در زیبایی‌شناسی معماری با تأکید بر اندیشه علامه جعفری	تبیین بایدونبایدهای زیبایی‌شناسی در معماری اسلامی از منظر فقهی و اخلاق اسلامی است.
5	کتاب اللهی و مولایی (1400)	تبیین احکام و اخلاق اسلامی در فرایند تملک اراضی شهر ایرانی–اسلامی	قواعد تسلیط، لاضرار و مصلحت یکی از مهم‌ترین اصول فقهی است که رعایت آن‌ها باید در شهرسازی اسلامی ایران در جهت تحکم بنیان خانواده، ثبات مالکیت، احترام به شهروندان موردتوجه قرار گیرد.
6	حسن پور و همکاران (1398)	کاربرد قاعده لاضرر در حفاظت از محیطزیست و معماری در راستای ارائه مدلی برای شهرسازی اسلامی و ایرانی	بررسی چگونگی کاربرد قاعده لاضرر در حفاظت از محیطزیست و معماری در راستای ارائه مدلی برای شهرسازی اسلامی و ایرانی پرداخته شده است.
7	پیوسته گر و همکاران (1396)	بازشناسی اصول پنج‌گانه استاد پیرنیا در معماری خانه‌های سنتی ایران و تحلیل آن با استناد به منابع اعتقادی مطالعه موردی خانه‌های شهر یزد	اصول پنج‌گانه معماری ایرانی‌اسلامی کاملاً برگرفته از مبانی اعتقادی و ایدئولوژیک اسلامی هستند و معمار مسلمان با علم به این مبانی و در جهت تجلی آن‌ها در آثار خویش از این اصول بهره گرفته است.

	نویسنده/ سال	عنوان	توضیح
		مقالات	
8	حیاتی و همکاران (1396)	تجلی مؤلفه‌های اخلاقی در معماری خانه‌های سنتی اقلیم گرم و خشک ایران	توصیه‌های اخلاقی در معماری خانه‌های سنتی موردتوجه قرار گرفته است و تأثیرات آن در قالب رعایت محرمیت، عدم اشراف، اهمیت مهمان‌نوازی، حسن همجواری، حقوق همسایگان، پرهیز از اسراف و رعایت قناعت تجلی‌یافته است.
9	وفادار و همکاران (1396)	احکام و قواعد فقهی در کاربری فضای سبز	کاربری فضای سبز می‌تواند تحت‌تأثیر احکام و قواعد فقهی شکل گیرد و تأثیر آن بر تخصیص و مکان‌یابی و در ارتقا معنای و افزایش عملکرد کاربری فضای سبز باشد.
10	کرمی (1395)	آموزش و به‌کارگیری احکام فقهی؛ ایجاد انگیزش دینی برای تعامل مسئولانه و اخلاقی با محیطزیست	سازوکار آموزشی – کاربردی به مدد چند دقت فقهی در چارچوب دو قاعده لاضرر و اتلاف صورت‌بندی و ارائه شده است.
11	ولایتی (1395)	اصول و مبانی فقهی حاکم بر مدیریت جامعه و فضای شهری و میزان انطباق آن‌ها بر شهر مشهد	اصول منطبق بر مبانی فقهی است و شهر مشهد نیز بر اساس ضوابط و آمارهای اخیر، در بیشتر موارد با این اصول انطباق دارد؛ اما بعضی از این اصول در بدنه شهری مشهد رعایت نشده و مدیران اجرایی نیاز به ژرف‌اندیشی بیشتری در رعایت این اصول در فضای شهری دارند.
12	نقره کار و همکاران (1392)	شناخت و تحلیل مسائل طراحی محیط معماری و شهرسازی از منظر اسلامی (در گستره قرآن و روایات)	هنگامی خانه، محله و شهر اسلامی خواهیم داشت که معماران و شهرسازان ما با شناخت کافی از حکمت نظری و عملی اسلام در حوزه برنامه‌ریزی و طراحی محیط اقدام نمایند. بدیهی است که سایر ارکان شهر یعنی قوانین، مدیران و شهروندان نیز می‌بایست از مبانی اسلامی تبعیت نمایند.
13	مهدوی نژاد و همکاران (1391)	اصول طراحی و ساخت مصلی مبتنی بر فرهنگ اسلامی در معماری معاصر ایران	پس از سیری در احادیث فقهی و اسناد کهن و معاصر در موضوع مصلی تلاش شده با استفاده از اجتهاد معمارانه، الگوهای تحقق‌بخش به اصول بیان شده در احادیث معرفی و تحلیل گردد.
14	عمادی (1387)	احکام فقهی معماری	معرفی اجمالی کتاب الاعلان باحکام البنیان پرداخته است که از جمله اسناد و متون معتبر قرن هشتم هجری در این زمینه می‌باشد.
		کتاب	
1	جوادی آملی (1386)	اسلام و محیطزیست	در این کتاب به مباحث سلامت محیطزیست از زوایای مختلف انسانی و دینی پرداخته شده است و به تحلیل هستی‌شناسانه و تعامل بشر با محیطزیست پرداخته است.
2	محقق داماد (1393)	الهیات محیطزیست	در این کتاب به مباحث الهیات و همچنین فقه محیطزیست پرداخته شده است.
3	بلوچیان طریقی (1394)	حفاظت محیطزیست از دیدگاه اخلاقی، فقهی و حقوقی	در این کتاب به بررسی عوامل تخریب محیطزیست و ارائه راه‌حل برای بازسازی و بهبود وضعیت آن است.
4	الخشن (1395)	اسلام و محیطزیست گام‌هایی به‌سوی فقه زیست‌محیطی	این کتاب از نگاه اسلام، قواعد فقهی زیست‌محیطی و نقش آموزه‌های اسلامی و توصیه پیامبر (ص) و اهل‌بیت در جلوگیری از خطرهایی که محیطزیست را تهدید می‌کند را بیان می‌کند.

باتوجه‌به پژوهش‌ها و تحقیقات انجام شده در خصوص قواعد فقهی و اخلاقی در معماری تا کنون تحلیل و جامع و کامل اصول اخلاقی و فقهی پارک‌ها و فضای سبز معاصر صورت نپذیرفته است؛ بنابراین در پژوهش حاضر به بررسی پارک‌های معاصر تبریز از منظر اصول فقهی و اخلاقی خواهیم پرداخت. ازآنجاکه پارک‌ها و فضاهای سبز معاصر از اصول باغ‌سازی ایرانی فاصله گرفته است به بررسی آسیب‌های موجود در این فضاها بر اساس فقه تمدنی پرداخته می‌شود.

۳. چارچوب نظری

۳-۱. واژه‌شناسی

۳-۱-۱. قاعده فقهی:

قواعد فقهی قواعدی‌ست که در راه به‌دست‌آوردن احکام شرعی الهی واقع می‌شوند، اما این استفاده از باب استنباط و توسیط نیست؛ بلکه از باب تطبیق است. به بیان دیگر، قاعده‌ای است که اجرای آن میان مجتهد و مقلد مشترک است بر خلاف قاعده اصولی که مختص به مجتهد است (محقق داماد، ۱۳۸۲: ۵). علم اصول فقه، روش کشف و استنباط احکام شرعی است، ولی قواعد فقه نهادها و بنیادهای کلی فقهی هستند که باتوجه‌به کلیت و شمول خود، فقیه در موارد مختلف از آن‌ها استفاده می‌کند (مولایی و خانی، ۱۴۰۱).

۳-۱-۲. فقه تمدنی:

یک کلان شاخه فقهی تلقی می‌شود و به آن به چشم یک شاخه عادی فقهی نباید نگریست. شاخه‌های مهم و اصلی قابل انشعاب از فقه تمدن عبارت‌اند از: فقه انسان، فقه زمین، فقه زمان (عندلیب،۱۳۹۷: ۹).

۳-۱-۳. فضای سبز شهری:

بخشی از فضای سبز که در محدوده شهر طراحی و بنا شده، فضای سبز شهری نامیده می‌شود (مطلق زاده، ۱۳۸۱). تعریف فضای سبز از دیدگاه محیط‌زیست عبارت است از فضای نسبتاً بزرگ متشکل ازگیاهان با ساختی شبه جنگلی و برخوردار از بازدهی اکولوژیک معین و در خور شرایط محیط زیستی که حاکم برشهر است (مجنونیان، ۱۳۷۴).

۳-۱-٤. باغ:

باغ در فارسی جدید کلمه عام، معمول برای اشاره به باغ یا مکان سبز بوده و معنای لغوی آن، قطعه‌ای از زمین می‌باشد اگر سخن از کشت و کار باشد به معنای باغ میوه می‌باشد. با انواع درختان کاشته شده و معمولاً درختان کشاورزی و باغداری هستند (پتروچیولی، ۱۳۹۲: ۵۳). باغ که معنایی زمینی و مادی را مجسم می‌کند. در واقع کلمه باغ شامل مضامین معنوی و مادی است. از اصل این کلمه روشن می‌شود که باغ در واقع مکانی مقدس است که تمام معانی ذکر شده است و همچنین بخشایش پروردگار در آن به باشندگان داده می‌شود و انسان با ایجاد و ساختن باغ ضمن انجام کار خداوند از این نعمت و رحمت برخوردار می‌شود (شاهچراغی، ۱۳۹۵).

۳-۱-۵. پارک:

در لغت‌نامه دهخدا باغ وسیع با درخت بسیار که گردش و شکار و جز آن را به کار است و در فرهنگ معین باغ وسیع و پردرخت برای گردش و شکار آمده است (سلطانی،۱۳۸۶:۴۹). در کشور ما پارک‌های شهری زاییده تحولاتی در عرصه اجتماعی و شیوه‌های باغ‌سازی است که همگام با سایر جنبه‌های معماری و شهرسازی از قاجار آغاز و نتایج آن با نیم‌قرن تأخیر پا به عرصه فضای شهری گذاشته است (حمزه نژاد و گرجی، ۱۳۹۶: ۲۹).

۳-۲. آیات و روایات مرتبط با طبیعت بکر و تأمل در خلقت الهی

قرآن کریم مهم‌ترین و کامل‌ترین کتاب الهی است و در آن حدود ۷۵۰ آیه وجود دارد که در خصوص طبیعت صحبت شده است که با بررسی این آیات می‌توان اصول کلیدی‌ای که در شناسایی محیطزیست و عناصر شکل‌دهنده آن و ارشادات اخلاقی و الزامات حقوقی مربوط به آن مؤثر است را استخراج کرد (شفق

اســکی و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۲). همچنیــن در کتب احادیث دربــاره طبیعــت و نعمت‌هایی کــه خداوند برای انســان‌ها خلق کــرده و لزوم تفکــر و تأمل در نعمت‌هــای پروردگار بیان شــده که در جــدول زیر به مــواردی از آن‌ها اشــاره می گردد.

جدول ۲. آیات و روایات

Table 2. Verses and narrations

	سوره	معنی
1	انعام/99	او کسی است که از آسمان آبی فرستاد که به‌وسیله آن گیاهان گوناگونی از زمین بیرون آوردیم، و از آن‌ها ساقه‌ها و شاخه‌های سبز خارج کردیم، از آن دانه‌های متراکم در می‌آوریم، از شکوفه درخت خرما خوشه‌های سر فروهشته و باغ‌هایی از انگور و زیتون و انار شبیه به هم و بی‌شباهت با یکدیگر، به میوه‌اش وقتی به بار می‌نشیند، و به رسیدنش با تأمل و دقت بنگر! مسلماً در این برای مردمی که ایمان دارند نشانه‌هایی است.
2	اعراف/57	اوست که بادها را پیشاپیش رحمتش مژده دهنده می‌فرستد تا ابرهای سنگین‌بار را بردارند. ما آن‌ها را به‌سوی سرزمینی مرده می‌رانیم، و به‌وسیله آن‌ها آب فرود می‌آوریم و باآن‌همه نوع میوه و محصول پدید می‌آوریم، به همین صورت مردگان را بیرون می‌آوریم، تا به قدرت خداوند توجه کنید.
3	رعد/ 3	و اوست که زمین را گسترانید، و در آن کوه‌هایی استوار و نهرهایی پدید آورد، و در آن از همه محصولات و میوه‌ها، جفت دوتایی قرارداد. همواره شب را به‌روز می‌پوشاند بی‌گمان در این امور برای اندیشمندان نشانه‌هایی است.
4	ابراهیم/ 32	خداوند یکتاست که آسمان‌ها و زمین را آفرید، و از آسمان باران فرستاد، و برای شما به‌وسیله آن رزقی از میوه‌ها پدید آورد، و کشتی‌ها را برای شما به کار گرفت تا به فرمان او در دریا روان شوند و نیز نهرها را برای شما به خدمت گرفت.
5	نحل/ 10 و 11	اوست که برایتان از آسمان، آبی فرستاد که بخشی از آن آشامیدنی است، و از بخشی از آن درخت و گیاه که در آن می‌چرانید. به‌وسیله آن برای شما کشت و زراعت، زیتون، خرما، انگور، و از همه میوه‌جات می‌رویاند، یقیناً در این برای اهل اندیشه نشانه‌ای است.
6	نمل/ 60	کسی که آسمان‌ها و زمین را آفرید، و به سود شما از آسمان، آبی فرستاد که به‌وسیله آن باغ‌های خرم و بهجت‌انگیز رویاندیم که رویاندن درختانش در قدرت شما نیست؟ آیا با خداوند معبود دیگری هست؛ بلکه آنان مردمی منحرف هستند.
7	لقمان/ 10	آسمان‌ها را بدون ستون‌هایی که آن‌ها را ببینند آفریده، و کوه‌هایی استوار در زمین افکنده تا زمین شما را نلرزاند، و در آن از هر جنبنده‌ای پراکنده کرده است، و از آسمان آبی فرستادیم و از زمین به‌وسیله آن هر نوع گیاه سودمند رویاندیم.
8	ق/ 7 و 9	و زمین را گسترش دادیم و در آن کوه‌هایی استوار افکندیم، و از هر گونه گیاه خوش‌منظر و دل‌انگیز در آن رویاندیم و از آسمان، آبی پر خیر و سودمند فرستادیم، و به‌وسیله آن باغ‌ها و دانه‌های دروکردنی رویاندیم.
	کتاب	**حدیث**
1	نهج الفصاحه	پیامبر (ص): هرکه درختی بنشاند، خداوند به‌اندازه میوه‌ای که از آن درخت به بار می‌نشیند برای او پاداش منظور فرماید و هرکه درختی بنشاند، هر دفعه که انسان یا یکی از مخلوقات پروردگار از آن استفاده کند برایش صدقه محسوب می‌گردد و هرکه زراعتی کشت کند و پرنده‌ای از آن بخورد، برای او صدقه است.
2	نهج البلاغه	اما علی (ع): خدایا! رحمتت را به‌وسیله ابرهای پر باران و بهاران پر گیاه و گیاهان سرسبز پر طراوت بر ما گسترده دار، بارانی زنده‌کننده، سیراب سازنده، کامل همگانی پاکیزه و پربرکت، گوارا خرمی‌بخش رویاننده از ناحیه خودت بر ما نازل فرما بارانی که گیاهان پربرکت و شاخه‌های پر ثمر به بار آورد و برگ‌هایش خرم باشد... آبی عطا کن که تپه‌ها و کوه‌های بلند، را پر گیاه بسازد و در دامنه‌ها و دشت‌ها جاری شود، سرزمین ما را برکت بخشیده و میوه‌ها به‌وسیله آن به ما روی‌آورند.
3	صحیفه رضویه	امام رضا (ع): خداوندا ما را با باران آبیاری فرما، بارانی مددرسان، فراگیرنده زمین (و) پوشاننده آن (با ابری) متراکم و طبقه‌طبقه، عظیم و فراوان، زیبا و فریبنده، امیدبخش، لبریز، قطره درشت، پاک، بابرکت، فرو ریزنده، پی‌درپی ریزان، فرو بارنده، گسترده، گوارا، خوشگوار، بادوام، سیراب‌کننده، تند، فراگیر، پیوسته ریزان، سودمند و بدون زیان که بندگان و سرزمین‌ها را به‌وسیله آن زنده گردانی و کشت و گیاه را به‌وسیله آن برویانی،... بار خدایا از برکات آسمانت آبی بسیار پاک و پاک‌کننده بر ما فرو بار، و از برکات زمینت گیاهی سیراب برای ما برویان، و (نیز به‌گونه‌ای که) آن (آب) را به چهارپایان و آدمیان زیادی که آفریدی بنوشانی.

	کتاب	حدیث
4	صحیفه سجادیه	دعای امام سجاد (ع) به‌وقت طلب باران پس از خشکسالی: پروردگارا برای ما باران بفرست، و رحمتت را به باران پر آب و فراوان برای ما بگستران، از ابری که برای گیاه زیبای زمینت، در تمام ناحیه‌ها و اطراف سوق داده شده و برای بندگان خود با به بارآمدن و رسیدن میوه منت‌گذار، و سرزمین‌های مرده‌ات را با شکفتن شکوفه‌ها زنده بگردان... برای ما بارانی فریادرس و همچنین برطرف‌کننده قحطی بفرست، بارانی رویاننده نبات، و سرسبز کننده دشت و دمن، و بارانی وسیع و بسیار که به‌وسیله آن گیاه از رشد ایستاده را به عرصه رشد و نمو بازگردانی و در سایه آن، مردگی و خشکی زمینی که علف و گیاهش از بین رفته است را جبران کنی و به‌وسیله آن از تپه‌ها آب سرازیر بفرمایی، و چاه‌ها از آن پر آب کنی، و رودها روان‌سازی، و درختانی... و زراعت را برویانی.
5	توحید مفضل	گیاهان و عجایب خلقت آن‌ها: اگر میوه‌هایی که ما می‌خوریم بدون درخت بر زمین به وجود می‌آمد و بر شاخه درختان نبود، به بسیاری از امور معاش انسان خلل وارد می‌شد. زیرا هر چند از آن میوه‌ها بهره‌مند می‌شدیم؛ اما منافع چوب و هیزم و علوفه و کاه و مابقی استفاده‌ها از ما فوت می‌شد، و این‌ها منافع عظیم و بزرگی است، قطع‌نظر از لذت‌هایی که انسان از دیدن گیاهان سبز و درختان خرم و گل‌های رنگارنگ و شکوفه‌های گوناگون می‌برد که هیچ لذتی با آن برابر نیست. شگفتی‌های دیگری درباره درختان: و چون نیک بنگری می‌بینی که درختان با ارائه انواع بی‌شمار گل‌ها و میوه‌هایی که به بار آورده‌اند گویا آن‌ها را به کف گرفته و دست خود را نزد تو دراز کرده‌اند و به تو می‌گویند بفرما هر یک را می‌خواهی بگیر.
6	مفاتیح الحیاه	پیامبر (ص) می‌فرمایند: سه چیز است که مایه‌روشنی دیده‌اند: نگاه به سبزه و به آب روان و به روی نیکو. اگر جلوه چشم در دیدن فضای سبز و آب روان است. اما صادق (ع): درخت‌های ثمردهنده را قطع نکنید که اگر چنین کنید خدا سخت بر شما عذاب فرومی‌ریزد. روایت دیگر: بریدن درخت خرما روا نیست همچنین حفظ درخت برای مناطق کم‌درخت و بیابانی را سودمندتر معرفی کرده و فرمودند قطع درخت سدر در مناطق بیابانی روا نیست چرا که درخت در آن مناطق کم است. امام رضا (ع): نیز نقل است که قطع درخت در صورت نیاز با تبدیل و جایگزینی مانعی ندارد و فرمودن امام کاظم (ع): درخت سدری را قطع و درخت انگوری به‌جای آن کاشت.

۳-۳. الگوها و رویه‌های معماری پارک‌ها و فضاهای تفریحی شهری

بخشی از فضای سبز که در محدوده شهر طراحی و بنا شده، فضای سبز شهری نامیده می‌شود. به بیان دیگر قسمتی از سیمای شهر که از انواع گیاهان تشکیل شده است (مطلق زاده، ۱۳۸۱). در حالت کلی باتوجه‌به تعاریف بیان شده از مفاهیم باغ و پارک در کنار مفهوم فضای سبز شهری می‌توان نتیجه گرفت که باغ و پارک اگرچه دارای اشتراکاتی هستند لیکن دارای تمایزاتی می‌باشند (سلطانی، ۱۳۸۶). پارک اصولاً نوعی فضای سبز است که در فرهنگ ما و دیگر فرهنگ‌ها به‌عنوان فضایی که نیازهای تفریح، فراغتی و حتی فرهنگی مردم را تأمین می‌کند شناخته شده است. این فضا از قرن ۱۹ وارد شهرها شد و به یکی از فضاهای عمومی موردنیاز تبدیل گردید (مطلق زاده، ۱۳۸۱).

بنا به تعریفی که از سوی منشور فلورانس و البته کمیته باغ‌های تاریخی در سال ۱۹۸۲ میلادی ارائه شده، باغ ترکیب معماری از جماد و نبات است، پس اثری زنده و نمایانگر فرهنگ هر قوم و شرایط اقلیمی زادگاهش است (شاهچراغی، ۱۳۹۵). کلمه باغ یا پردیس یا بهشت و مانند آن همگی به این‌گونه فضاها نوعی معنویت ویژه می‌بخشیده است (براتی، ۱۳۸۳: ۱۵). باغ ایرانی محصول معماری و برنامه‌ریزی شهری هزار سال پیش است که توانسته نقش مهمی را در پیشرفت به‌سوی پایداری در محیط‌های شهری ایفا کند (مختاری ملک آبادی و سلیم، ۱۳۹۴: ۶۶). تاریخچه باغ و باغ‌سازی در ایران قدمت طولانی دارد و از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و دارای سبک خاص و منحصر به خود است.

چگونگی شکل‌گیری باغ ایرانی در طول تاریخ بر اثر نیازمندی‌ها و متناسب با شرایط اقلیمی و شرایط زمانه خود بوده است و نحوه شکل‌گیری باغ‌های ایرانی در هر باغ ویژه و متناسب با شرایط منطقه‌ای بوده که باغ

در آن واقع بوده است (سلطانزاده، ۱۳۸۲: ۲۲). باغ ایرانی به‌تدریج همراه با پیشرفت تمدن و همچنین فرهنگ ایرانیان، ساکن در آن شکل‌گرفته است. دستیابی، به نظم حاکم در باغ ایرانی از دیرباز همراه با تحولات تمدن و شکل‌گیری فرهنگ ایرانی محقق شده است. هرچند این نظم بر اساس دیدگاه‌های نمادین و تمثیلی مفصل نشئت‌گرفته، از دین (زرتشت و بعد از آن اسلام) و فرهنگ ایرانی است (نعیما، ۱۳۸۵: ۱۵).

طراحی باغ‌های ایرانی و بناهای آن اغلب ترکیبی است از سبک معماری و باغ‌سازی پیش از اسلام و سبک معماری قرون بعد که ویژگی‌های کلی معماری ایرانی را دارد و به معماری اسلامی معروف است و برخی تأثیراتی معماری و باغ‌سازی دیگر کشورها پذیرفته است. شکل باغ در ایران از گذشته با طبیعت، آب‌وهوا و میزان آب تناسب کامل داشته است. پدیده باغ‌سازی در کشور ما از قدیم‌الایام وجود داشته است. ایرانیان بیشتر از سایر اقوام و ملل دریافتند که باغ‌سازی اساس کشاورزی است و از قدیم‌الایام به بهترین شیوه‌های باغ‌سازی دست‌یافته بودند (همان: ۳). پس از ظهور اسلام و باتوجه‌به ارزش و احترام عناصر طبیعی در این دین، باغ و باغ‌سازی رواج بیشتری یافت.

در دوره اسلامی نیز مانند قبل از اسلام ایجاد درختزارها و باغ‌ها موردعلاقه ساکنان، این سرزمین بوده است (بمانیان و همکاران، ۱۳۸۷). باغ مقدس‌ترین عناصر طبیعت، گیاه و آب را با معماری ترکیب بازنمایی کرده است. یکی از پدیده‌های فرهنگی در ایران که ساخت آن در طول قرن‌های پیاپی در این جغرافیا ادامه داشته است (سیروس، ۱۳۹۳: ۹). پیوند انسان با طبیعت تا به امروز در ایران ادامه داشته؛ اما پارک‌های معاصر مانند باغ‌های تاریخی ایران در طراحی فضاهای سبز موفق نبوده است که در ادامه به بررسی آسیب‌شناسی جایگاه طبیعت در معماری معاصر پرداخته می‌شود.

گسترش روزافزون شهرها در کلیه کشورهای جهان و از جمله در ایران از پیامدهای غیرقابل‌اجتناب عصر دانش و فناوری به شمار می‌رود. رشد و توسعه شهرنشینی با گسترش کالبدی شهرها رابطه مستقیم داشته و دوری از طبیعت و قطع رابطه‌ی انسان با محیط‌زیست طبیعی را موجب می‌شود (پوراحمد و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۹). با افزایش جمعیت و توسعه و گسترش شهرنشینی انسان‌ها به‌تدریج از طبیعت دور شده و تراکم بیش از حد جمعیت و دخالت در محیط طبیعی و ایجاد محیط‌های انسان‌ساخت، نیازهای زیست‌محیطی، جسمی و روحی انسان را بیشتر بروز داده است. برای رفع این نیازها انسان شهرنشین اقدام به ایجاد باغ‌ها و فضای سبز مصنوعی در داخل شهرها کرده است (سعیدنیا، ۱۳۷۹: ۱۰) و درعین‌حال گرایش و توجه مردم به این‌گونه فضاها به‌خاطر رشد آگاهی آن‌ها از این مناطق به‌عنوان مکانی برای تفریح و کاهش استرس و سایر فواید آن افزایش‌یافته، بنابراین تقاضا برای گسترش پارک‌ها و فضاهای سبز را در شهرها به دنبال داشته است (حمزه نژاد و گرجی، ۱۳۹۶: ۳۱).

ورود و ظهور سبک‌های معماری اروپایی تنها شامل عمارت و بناهای اواسط و اواخر دوره قاجار نمی‌شد؛ بلکه شیوه‌های باغ‌سازی این دوره را نیز تحت‌تأثیر قرارداد (سلطانی، ۱۳۸۶: ۵۲). متأسفانه عمده پارک‌هایی که در دوران معاصر در ایران ساخته شده است اغلب طراحی تقلیدی از شیوه‌های اروپایی می‌باشد (مختاری ملک آبادی و سلیم،۱۳۹۴: ۶۲). در ایران آشنایی با مفهوم پارک از اواسط دوره حکومت قاجار و همزمان با اوج‌گرفتن مراودات فرهنگی و اجتماعی اروپاییان با ایران شروع شد لیکن موضوع ایجاد فضای سبز عمومی تا سال‌ها بعد مطرح نبود. باغ‌های ملی اولین فضاهای سبز عمومی بودند که به شکل پارک امروزی ساخته شدند و در دوره پهلوی اول در برخی از شهرهای ایران تأسیس شدند (سلطانی، ۱۳۸۶: ۵۰). الگوهای غربی در فضاهای سبز نیز تأثر گذاشتند و پارک‌های معاصر هم

از نظـر کالبـدی، عملکردی و هم از نظر معنـایی از الگوی باغ ایرانی دور شـدند.

طـراحی پارک‌هـا و فضاهـای سـبز امـروزی تبلور آگاهانه‌ای از فرهنـگ و نیازهای رفتاری اسـتفاده‌کنندگان نیسـت. اگر بخواهیم از باغ ایرانی در دوران معاصر سـخن بگوییم، اصلح آن اسـت که باغی طراحی و سـاخته شـود که ضمن الهام‌گرفتـن از فرهنگ ایـرانی در مفاهیم، کالبد آن یـادآور ارزش‌های فرهنـگ ایرانی باشـد و درعین‌حال تجـارب سـایر تمدن‌ها را به شـکلی بومی بـه کار بگیرد، بـه نیازهای زمان پاسـخ گوید، یادآورد هویتی ایرانی باشـد و به‌عنـوان الگویی مسـتقل ایفـای نقش کنـد (مثنوی و وحیدزادگان، ۱۳۹۳). در مقایسـه بین باغ و پارک، محققان، وجه تفـاوت باغ و پـارک را غالباً در خصوصی‌بـودن باغ‌ها و عمـومی بودن پارک‌هـا مطرح می‌کننـد. حال‌آنکه اولین پارک‌هـای ایجـاد شـده در ایران، بـرای اسـتفاده عموم نبوده‌اند، بلکه ممکن اسـت شیوه طراحی و عناصر اسـتفاده شـده در آن‌ها و یا امکان دسـترسی عموم در مواقع خاص با نظارت صاحب پـارک دلیل این نام‌گذاری باشـد (آصفی و ایمـانی، ۱۳۹۳: ۶۶). می‌تـوان به این نکته اشـاره نمود کـه خصوصی‌بـودن باغ‌هـا، در دوره صفویه در شـهرهای بـزرگی مثـل اصفهان، گردشـگاه‌های عمومی بـه نام باغ ملی ایجاد شـدند و به‌طـورکلی، کارکرد عمـومی برای باغ ایرانی از دوره صفویه آغاز شـده اسـت (شاهچراغی، ۱۳۹۵: ۵۶). بـه همین دلیـل نمی‌توان بـا قطعیت بـاغ را مکانی صرفاً خصوصی دانسـت. اسـتفاده از لغت پـارک از دوران قاجـار آغاز شـد هرچند کـه پارک‌هـا کارکرد پـارک را نداشـته‌اند. اما ایجاد پـارک به مفهوم امروزی با گشـایش بـاغ مـلی در سـال ۱۳۰۷ بوده اسـت. باغ مـلی در محل میدان مشـق بنا شـد و طراحی آن ترکیبی از سـبک‌های مختلـف باغ‌سـازی ایرانی (وجود ابنیه سـردر و کوشـک، کاشـت درختان مثمـر خطوط راست‌گوشـه)، باغ‌سـازی رنسـانسی (اسـتفاده از آلاچیـق، شمشـاد و تراس‌بندی)، باغ‌سـازی بـاروک (محوریـت قـوی، هـرس درختان و مجسـمه‌های تزیینـی) و باغ‌سـازی انگلیـسی (برکه‌های طبیعی، خطوط منحنی) اسـت (حبیب و همـکاران، ۱۳۹۲: ۶۵-۶۹).

یـکی از ویژگی‌هـای بسیـار مهم و شـناخته شـده پارک‌های طراحی شـده، اسـتفاده از خطوط منحنی‌شـکل در طـراحی فضـای سـبز بود. بـر عکس باغ‌های سـنتی ایران که همیشـه از خطوط مسـتقیم و متقاطع عمود برهم در طراحی فضای سـبز اسـتفاده شـده اسـت. در بعضی از ایـن پارک‌هـا از تپه‌های مصنـوعی کوچک بـرای ایجاد فضای سـبز اسـتفاده می‌شـد. به‌تدریج در چند باغ و پارک از مجسـمه نیـز، به‌صورت مجـرد یا در ترکیـب با فضای معماری، اسـتفاده کردند (سـلطانزاده، ۱۳۸۲: ۱۰۸). در دوره رضاشـاه شـماری فضای سـبز عمومی با عنـوان باغ ملی در بعضی از شـهرهای بزرگ کشـور مانند تهـران، تبریز و مشـهد طراحی و سـاخته شـد. طرح آن‌ها غالباً ساده مانند پارک‌ها بـود و در بسیاری از آن‌ها یک یـا دو محور اصلی، یـک مرکز و قطعه‌ها و فضاهایی سـبز که بیـن راه‌ها قرار داشـتند، از اجزای اصلی به شـمار می‌آمد (همان: ۱۰۹). در کل می‌توان گفـت پارک‌های معاصر هم از نظر هندسـه و کالبد و هـم از نظر جزئیات و تزیینـات از الگوی باغ ایرانی فاصله گرفتند.

۳-٤. قواعد فقهی مرتبط

ارائـه‌ی تعریـفی جامـع از قاعـده فقـهی کـه در برگیرنـده‌ی همـه‌ی قواعـد و منطبق با همـه‌ی مبانی و نظریات باشـد، کاری بس دشـوار و شـاید غیرممکن باشد. درنتیجـه نبایـد انتظار، تعریـفی جامع‌ومانع داشـت. برخی قاعـده فقـهی را چنیـن تعریـف کرده‌اند: قاعـده فقهی حکمی غالبی و نه کلی اسـت که بـر اکثر جزئیاتش منطبق بـوده و احکام آن‌هـا از قاعده‌ی فقهی دانسـته می‌شـود (محمـودی، ۱۴۰۱). پس قواعد فقهی قواعدی‌سـت که در راه به‌دسـت‌آوردن احکام شـرعی الهی واقع می‌شوند، ولی این اسـتفاده از باب اسـتنباط و توسیع نبـوده؛ بلکه از باب تطبیق اسـت. بـه بیان دیگـر، قاعده‌ای اسـت که اجرای آن میـان مجتهد و مقلد مشـترک اسـت بـر خلاف قاعده اصولی که مختص به مجتهد اسـت (محقـق داماد، ۱۳۸۲:

۵). در ایـــن پژوهش قاعد فقهی نفی ســـبیل، حلال و حرام، لاضـــرر، اتلاف و اهم و مهم بررسی می‌شـــود.

۳-٤-۱. قاعده نفی سبیل

ســـبیل در لغـــت؛ بـــه معنـــای راه طریـــق و گاهی به معنـــای قانـــون و شـــریعت به‌کاررفتـــه اســـت. واژه نفی به معنـــای بسته‌شـــدن می‌باشـــد. پـــس در مجمـــوع می‌توان گفـــت کـــه مفهوم اصـــل نـــفی ســـبیل چنین اســـت که هیچ‌گونه ســـلطه از ســـوی غیرمسلمان بر مســـلمین شرعاً جایز و روا نمی‌باشـــد (صفـــدری، ۱۳۹۷). به‌عبارت‌دیگر هر گونـــه رابطـــه و عملی را کـــه منجر به برتری غیرمســـلمان بر مســـلمان شـــود، انجام آن بر مســـلمان حرام می‌باشـــد (محمودی، ۱۴۰۱).

از جملـــه آیاتی که به این قاعده اشـــاره شـــده اســـت: (آلعمـــران/ ۱۳۹)...شـــما نباید از دشـــمنان کمتـــر باشید... (نســـا/۱۳۹) ایـــن آیه بـــه مســـلمانان هشـــدار می‌دهد که عزت خـــود را در همه شـــئون زنـــدگی اعـــم از اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و مانند آن در دوســـتی با دشـــمنان اسلام نجوینـــد. (نســـا/ ۱۴۱) کلمه ســـبیل به معنی این می‌باشـــد کـــه کافـــران نه‌تنهـــا از نظـــر منطق کـــه از نظـــر نظامی، ســـیاسی و فرهنـــگی اقتصـــادی و خلاصـــه از هیچ نظری بـــر افـــراد زا ایمـــان چیـــره نخواهند شـــد. (نســـا/۱۴۴) به مؤمنان هشـــدار داده شـــده کـــه کافران را به‌جـــای مؤمنان تکیـــه‌گاه خـــود انتخـــاب نکننـــد. (مائـــده/ ۵۱) در این آیه مســـلمانان را از همـــکاری با یهـــود و نصاری به‌شـــدت بر حـــذر می‌دارد. (مائده/ ۵۷) به مؤمنا دســـتور داده شـــده که از انتخـــاب منافقان و دشـــمنان به‌عنوان دوســـتت بپرهیزند. (ممتحنه/۱) ای کســـانی کـــه ایمان آورده‌اید! دشـــمن من و خـــود را دوســـت خویش قـــرار ندهید. یعـــنی: آن‌ها فقط دشـــمنان خدا هســـتند کـــه با شـــما نیز عداوت و دشـــمنی دارند، بااین‌حال چگونه دســـت دوســـتی به‌ســـوی آن‌ها دراز می‌کنید (تفسیـــر نمونه،۱۳۸۷).

امـــروزه نیز شـــاهد رواج طـــرح غـــربی در طراحی و ســـاخت فضاهای ســـبز معاصـــر می‌باشیم؛ لذا شـــناخت هر چـــه بیشـــتر این قاعـــده و تطبیـــق آن بر مســـائل معماری فضاهای ســـبز امـــری ضروری اســـت. در معمـــاری قاعده نفی ســـبیل بیانگر ممنوعیت اســـتفاده از الگـــوی بیگانگان در آفرینـــش اثر معمـــاری و تزئینات مربوط به آن می‌باشـــد (مـــولایی، ۱۴۰۱: ۷۱). مطابـــق این قاعده فقـــهی، هرگونه الگوگرفتـــن از بیگانـــگان در ساخت‌وســـاز، معمـــاری و شهرســـازی جایز نیست و سبک‌های نماســـازی، برج‌سازی، فضاســـازی، بنـــا و فضا آرایی بـــه تقلید از بیگانـــگان دارای اشـــکال شـــرعی اســـت؛ بنابرایـــن در طـــراحی معماری و زیباســـازی، رعایـــت الگوی بـــومی در کنار ســـایر احکام، از مهم‌ترین بایســـته‌های معمـــاری اسلامی اســـت (مولایی، ۱۴۰۱: ۷۷).

۳-٤-۲. قاعده حلال و حرام

در قرآن بـــه بهره‌برداری از نعمت‌های الهی ســـفارش شده و همه ســـفارش‌ها درباره کارور تولید و اهمیت آن برای ایجاد زمینه مصرف درســـت در جهت رشـــد و تعالی انســـان اســـت. مصرف یاد شـــده یـــا بـــرای تأمیـــن نیازمندی‌های فـــردی یا اجتماعی اســـت کـــه خداونـــد می‌فرمایـــد: "ای کســـانی که ایمـــان آورده‌اید! چیزهـــای پاکیـــزه را که خدا برای شـــما حلال کرده اســـت، حرام نکنید و از حد نگذرید؛ زیرا خدا متجاوزان را دوســـت نمی‌دارد، ســـوره مائده آیه ۸۷ (مـــولایی، ۱۴۰۱: ۲۱). الزامات فقهی قاعـــده حلال و حرام ممنوعیت اســـتفاده از روش‌ها و مواد حـــرام که نمود آن در معمـــاری ممنوعیت تعدی بـــه حقوق دیگـــران و ممنوعیت تمثال‌گـــری و صورت‌گـــری در طـــراحی معمـــاری اســـت (مـــولایی، ۱۴۰۱: ۷۴). طبق قاعـــده رعایت حلال و حرام در برنامه‌ریـــزی، طراحی و اجـــرای قوانین شـــهری مانند همه قوانیـــن جاری در حکومت اسلامی ضروری اســـت. علاوه بر این، هـــر فعلی کـــه مطابق با ســـایر قواعد فقـــهی موجب خســـارت به شـــهر و شـــهروندان نشـــود، پیرو قاعده حلیت امکان تحقـــق پیدا می‌کند (مـــولایی، ۱۴۰۱: ۷۸).

۳-٤-۳. قاعده لا ضرر

پیامبـــر (ص) لاضـــرر را چنیـــن معنا کرده اســـت که مـــرد نبایـــد به بـــرادر خود ضـــرر وارد ســـازد؛ یعـــنی نباید

چیزی از حق او کم بگذارد (مولایی، ۱۴۰۱: ۷۳). بررسی موارد استفاده لغت ضرر و ضرار در منابع اسلامی بیانگر این است که ضرر شامل تمامی خسارت‌ها و زیان‌های وارد بر دیگری هست، ولی ضرار مربوط به مواردی‌ست که شخص با استفاده از یک حق یا جواز شرعی به دیگری زیان وارد سازد که در اصطلاح امروزی از چنین مواردی به سو استفاده از حق تعبیر می‌شود (محقق داماد، ۱۳۸۲: ۴۰).

آیاتی که این قاعده بیان شده آیه ۲۳۱ و ۲۸۴ بقره می‌باشد و آیه ۱۰۷ سوره توبه که ضرار به معنی: زیان رسانیدن عمدی است. آئین منافقان این است در هر عصر و زمان که علاوه بر استتار در پرده‌های ظاهراً زیبا، متوسل به انواع سوگندهای دروغین، برای منحرف‌ساختن افکار عمومی می‌شوند (تفسیر نمونه، ۱۳۸۷).

طراحی شهرباید به‌نحوی صورت گیرد که باعث ضرر و زیان هیچ یک از شهروندان نشود. در این دیدگاه، تصمیمات فردی و حقوق فردی نیز نباید موجب آسیب‌رساندن به دیگران شود (قلندریان گل خطمی و حقیقت‌بین، ۱۳۹۵). از منظر آیت‌الله خامنه‌ای حفاظت از محیطزیست که مسئله‌ای حیاتی، مهم و پشتوانه‌ای اصلی خودکفایی کشور بوده و هرگونه تخریب و بی‌توجهی به آن به ضرر منافع ملی شناخته شده است؛ مبتنی بر قاعده لاضرر است که از حدیث معروف نبوی «لاضرر و لا ضرار فی الاسلام» نشئت می‌گیرد (محمدحسین زاده و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۸۳). قاعده «لاضرر» در دین اسلام قلمرو بسیار وسیعی دارد و تمامی زوایای زندگی بشر را در بر می‌گیرد. از جمله موارد ضرر، تخریب محیطزیست و آسیب‌رساندن به زندگی فردی و اجتماعی انسان است (حسن پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۶۶). همان‌گونه که آسیب‌رساندن به محیطزیست اعم از تخریب، آلوده ساختن، اتلاف یا اهمال آن نمونه‌ی بارز زیان زدن به دیگران بوده، اسلام این کار را فساد فی‌الارض می‌داند؛ بنابراین حفاظت از محیطزیست در اولویت و در صدر مسائل کشور قرار می‌گیرد. باتوجه‌به قاعده لاضرر، آیت الله خامنه‌ای یکی از شاخص‌های مهم در ساخت همه دستگاه‌های صنعتی و پیشرفته کشور را مسئله محیطزیست می‌دانند (خامنه‌ای، ۸۹/۱/۹).

۳-٤-٤. قاعده اتلاف

اتلاف از ماده تلف به معنای نابودشدن و ازبین‌رفتن است. مطابق قاعده اتلاف در فقه هر کس مال دیگری را تلف کند ضامن آن است (مدنی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۴۴). اسراف و تبذیر یعنی استفاده بی‌رویه و فراتر از حد و نیاز و جزو گناهان کبیره محسوب می‌شود (محمدزاده رهنی، ۱۳۸۹: ۱۸۴). اسراف در هر جایی که باشد و از جمله در استفاده از امکانات محیطزیست، زشت و ناپسند و حرام مسلم شرعی است و عذاب‌هایی که بر آن داده شده سخت و دردناک است؛ بنابراین می‌توان اولین ممنوعیت و حرمت را در استفاده از محیطزیست، استفاده بی‌رویه و همراه با اسراف دانست (همان: ۱۸۵).

آیاتی که به این قاعده اشاره شده است (بقره/ ۱۹۴) آیه مفهوم وسیعی دارد امور مالی و سایر حقوق را نیز شامل می‌شود. اگر کسی خانه شخصی را آتش زد خانه او را آتش بزنند نیست، بلکه مفهومش این است معادل قیمت خانه را از او بگیرند. (اعراف/۳۱) اسراف کلمه بسیار جامعی است که هر گونه زیاده‌روی در کمیت، کیفیت، بیهوده‌گرایی، اتلاف و مانند آن را شامل می‌شود، و این روش قرآن است که به هنگام تشویق به استفاده‌کردن از مواهب آفرینش، فوراً جلو سوءاستفاده را گرفته و به‌اعتدال توصیه می‌کند. (اسرا/۲۷) تبذیر این کلمه، مخصوص مواردی است که انسان اموال خود را به‌صورت غیرمنطقی و فساد، مصرف می‌کند، و معادل آن در فارسی امروز، ریخت‌وپاش است (تفسیر نمونه).

حفظ تعادل در مصرف، تعادل در چرخه طبیعت را به دنبال دارد؛ چرا که خداوند همان‌طور که مؤمنان را به تعدیل نفس و بهره‌وری به‌اندازه از مواهب طبیعی فرامی‌خواند، حفظ تعادل طبیعت و احترام به آن را نیز

می‌ستاید که گزاره نخست، شرط ضروری تحقق گزاره دوم است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که مراقبه از نفس برای برآورده‌کردن عادلانه نیازها، صدمه‌ای به کلیت محیط‌زیست وارد نمی‌کند و انسان‌ها اگر با چنین رویکردی از مصرف‌گرایی و سودگرایی دوری کنند، افزون بر آن که رضایت خداوند را جلب می‌کنند، در تعاملی سازنده و مثبت با محیط‌زیست قرار می‌گیرند و می‌توانند بقای خویش را در دنیایی به‌مراتب پاکیزه‌تر و زنده‌تر رقم بزنند (کرمی، ۱۳۹۶: ۲۳۳). در نتیجه بر اساس این قاعده تخریب و ازبین‌بردن محیط‌زیست که جز اموال عمومی است و حق استفاده از آن متعلق به همه مردم است نیز حرام و موجب ضمان خواهد بود در آیات قرآنی نیز تخریب و اتلاف محیط‌زیست مستقیماً به فعل انسان نسبت‌داده‌شده و از آن نهی گردیده و چنانچه در علم اصول ثابت است نهی ظهور در حرمت و ممنوعیت دارد؛ پس هر گونه تخریب یا اتلاف یا ضرر بر محیط‌زیست از دید قرآن حرام و ممنوع است (محمدزاده رهنی، ۱۳۸۹: ۱۸۶).

۳-٤-۵. قاعده اهم و مهم

واژه اهم به معنی امری که انجام آن از اهمیت به سزایی برخوردار است. قاعده اهم و مهم یا قانون اهمیت، به معنای تقدم حکم مهم‌تر در جایی است که بین دو حکم (مهم و مهم‌تر) تزاحم وجود دارد. پس، چگونه هرگاه بین دو واجب تزاحم باشد، در مقام رفع تزاحم، یکی می‌تواند اهمیت بیشتری داشته باشد (رحیمی و رحیمی، ۱۴۰۱: ۲۵). از حیث لغوی، اهم امری را گویند که انجام آن از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ یعنی امری که مهم‌تر است، خواه مهم‌تر از نظر مصلحتی که دارد یا مفسده‌ای که در آن است. در واقع اهم یعنی مهم‌تر و به امری که دارای مصلحت بیشتری و ضرر کمتری نسبت به دیگری باشد، اهم می‌گویند و در برابر آن مهم قرار دارد (دیلمی و جلیلی مراد، ۱۳۹۹: ۹). اهم چیزی جز ارجح بودن نیست، اهم مقدم بر مهم است از آن روی که اهم است. به عبارتی اهم چیزی جز ارجح نیست و مثل آن است که بیان شود اهم اهم است یا ارجح ارجح است؛ بنابراین، اصل قاعده، حمل اولی است و هر حمل اولی بالضروره درست ولی غیرمعرفت زا است. مشکل از آنجا است که در تطبیق و قیاس امور، اهم‌ها را تشخیص دهیم (رحیمی و رحیمی، ۱۴۰۱: ۳۴).

قاعده اهم و مهم از جمله قواعد فقهی- حقوقی است که قلمرو و کارکرد بسیار وسیعی دارد (دیلمی و جلیلی مراد، ۱۳۹۹: ۸). در اصول فقه نیز بناء عقلاً محور مباحث مهمی قرار گرفته است. عمده‌ترین مبنای حجیت قاعده فقهی عقلی اهم و مهم سیره و بناء عقلاست به‌گونه‌ای که شرع مقدس اسلام نیز آن را امضاکرده است. یعنی عقلاً صرف‌نظر از نژاد، مذهب و شرایط فرهنگی و اقلیمی و... در تزاحمات، در مقام امتثال، اهم را بر مهم مقدم می‌کنند. گرچه به نظر بعضی از اصولیان، از جمله امام خمینی حتی با علم به این که عقلاً در آینده چنین بنایی خواهند داشت حجت است و می‌توان حکم شرعی را از آن استخراج نمود (موسوی الخمینی، ۱۹۶۴).

زندگی روزمره مملو از تزاحم بین حق‌ها و تکلیف‌هاست. حق‌ها و تکلیف‌ها همچنان که ممکن است در تزاحم با دیگر دغدغه‌ها اخلاقی و یا اجتماعی قرار گیرند، ممکن است در تقابل و تزاحم با یکدیگر نیز واقع شوند. تزاحم حق‌ها به مفهوم تقابل بین دو حق مشابه یا مختلف از یک فرد و یا چند صاحب حق است (دیلمی و جلیلی مراد، ۱۳۹۹: ۱۹). در فرایند قانون‌گذاری و برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌ها در حوزه شهرسازی همواره باید مصلحت عمومی مدنظر قرار گیرد که شامل مصالح مادی و معنوی عموم مردم و محیط‌زیست و سایر جانداران می‌شود. به هنگام تزاحم مصالح نیز قانون اهم و مهم جاری است؛ یعنی باید مصلحت اهم را بر مصلحت مهم ترجیح دارد. باتوجه‌به مصلحت عمومی مردم و محیط‌زیست در مناطق با تراکم جمعیتی زیاد، اجازه ساخت‌وساز جدید داده نشود و ضمن چشم‌پوشی

از منافع زودگذر، از فروش تراکم خودداری شود (مولایی، ۱۴۰۱: ۱۷۴-۱۷۵).

۳-۵. اصول اخلاقی متناظر طراحی فضاهای سبز

واژه اخلاق به معنای خوی‌ها جمع خلق معنا شده است. واژه خلق را نیز می‌توان با استناد به فرهنگ لغت چنین معنا کرد: خوی طبع، سجیه عادت. به طور ساده می‌توان چنین بیان کرد که فرهنگ اخلاقی اعمال، اعتقادات و معیارهای مربوط به درست و نادرست افراد یا گروه‌ها را در برمی‌گیرد. اخلاق ماهیت و ارزش غایی معیارهایی است که اعمال انسانی با آن‌ها مورد قضاوت قرار می‌گیرد. نقش اخلاق در عملکردها و رفتارها در تصمیم‌گیری‌ها و انتخاب‌ها و در برخوردهای ارتباط‌ها مهم و تعیین‌کننده است. اخلاق مجموعه‌ای از معانی ویژگی‌های مستقر و ثابت در نهان انسان است که در پرتو آن رفتار در نظر انسان نیک و یا زشت نشان داده می‌شود و ازاین‌رو فرد به انجام آن اقدام می‌نماید و یا از انجام آن خودداری می‌ورزد (حیاتی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱). در این پژوهش اصول اخلاقی خدامحوری، معنویت، عدالت، کرامت انسانی، قناعت و ساده‌زیستی، احترام به طبیعت، خانواده‌محوری و نشاط و شادی حقیقی بررسی می شود.

۳-۵-۱. خدامحوری

خدامحوری، جوهره اساسی رفتار و منش فرد را تشکیل دهد و در تمامی شئون زندگی و در همه دوران زندگی حضوری پررنگ داشته باشد که این حضور هرچقدر پررنگ‌تر باشد، کارهای انسان بیشتر رنگ‌وبوی الهی به خود می‌گیرد و ارزشمندتر می‌شود محور قراردادن پروردگار یعنی اینکه بنده، آفریدن و فرمان‌دادن را از آن خداوند، عالم را محضر حق، و پروردگار را در راس همه امور و ناظر بر کارها بداند، از نافرمانی خداوند بپرهیزد، از غم دنیوی برهد و تنها به رضایت خدا بیندیشد، خود را وقف اجرای دستورات الهی کند، کردار خود را هم در نیت و هم در عمل خالصانه و به‌دور از ریا انجام دهد، و خداوند را همیشه مدنظر قرار دهد (مشایخی پور و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۷). در این راستا معماران مسلمان سعی نموده‌اند تا همه اجزای بنا را از نقشه ساختمانی گرفته تا تزیینات آجری و کاشی‌کاری و آیینه‌کاری به‌صورت مظاهری از آیه‌های حق‌تعالی ابداع کنند و این‌چنین مراتب خداگرایی و دین‌باوری خود را به نمایش می‌گذارند (ولی زاده اوغانی و همایون، ۱۴۰۰: ۴).

۳-۵-۲. معنویت

در فرهنگ لغات دهخدا، معنویت به معنای معنوی برودن و معنوی به مفهوم بامعنی، مقابل لفظی، حقیقی و راست و اصلی و ذاتی و مطلق و باطنی و روحانی مقابل مادی و صوری و ظاهری، معنایی که فقط به‌وسیله قلب شناخته می‌شود و زبان را در آن بهره‌ای نیست (مولایی، ۱۴۰۰: ۱۷۸). معنویت مفهومی چندبعدی است و تعریف کامل و دقیقی برای آن ارائه نشده است. بررسی منابع نشان می‌دهد، معنویت حرکت به‌سوی تعالی و کمال، ارتباط و اتصال (ارتباط با خود، خدا، طبیعت و دیگران- جامعه)، داشتن معنا و هدف در زندگی، و اعتقاد به نیروی برتر (الوهیت یا غیر از آن) تعریف شده است (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۲: ۷۵). در فقه اسلامی اولاً محیط‌زیست از اهمیت و ارزش ذاتی برخوردار است و ثانیاً محیط‌زیست و مصادیق تعرض به آن از گستره‌ای وسیع‌تر از مفهوم حقوقی آن برخوردار است و هر آنچه به حیات معنوی و مادی انسان مربوط می‌شود در گستره این مفهوم قرار می‌گیرد و هر چه تهدیدی علیه معنویت، باورها و فضایل اخلاقی یا عناصر تأمین‌کننده زندگی مادی انسان به‌حساب آید، آلاینده چنین محیطی قلمداد می‌شود و مقابله با آن به تکلیف فردی و اجتماعی انسان تبدیل می‌گردد (کرمی، ۱۳۹۶: ۲۳۱). معنویت فضا که با کارکرد و کالبد فضا مرتبط است. فضای معنوی از طریق طراحی و خلق فضاهای معناگرا با رویکرد مذهبی و اعمال و رویدادهای اجتماعی و فرهنگی ایجاد می‌شود (مولایی، ۱۴۰۱: ۲۶). در سوره توبه آیه ۷۲ به استفاده از تمایلات طبیعی آدم‌ها به

آب، بوستان، سرسبزی، باغ، در جهت گرایش به معنویت اشاره شده است (قرائتی، ۱۳۸۵).

۳-۵-۳. عدالت

عدالت به معنای قراردادن هر چیز در جای خودش تنها یک طرف قرار دارد و آن قراردادن هر چیز در غیر جای مناسبش است. عدالت بدین معنا جامع جمیع فضایل است، نه قسمی از اقسام فضایل چهارگانه زیرا هر فضیلتی از انجام‌دادن اعمال در موضع مناسب و به‌وقت مناسب و به میزان مناسب حاصل می‌شود (اترک، ۱۳۹۲: ۱۱۷). عدالت یکی از عوامل مهم برای ایجاد محیط مطلوب و تعریف شهر ایده‌آل است. تناسبات مطلوب بین ابعاد فضا و کالبد با ویژگی‌های روانی و جسمانی انسان، تسهیل ارتباط انسان‌ها و فقدان امکان تجاوز به حقوق دیگران، ایجاد تعادل بین عملکردهای پاسخگو به نیازهای معنوی و مادی انسان و... نشانه‌های وجود عدالت در معماری و شهرسازی است. در جامعه اسلامی همه اقشار جامعه نسبت به برخورداری از امکانات شهری و مسکن مطلوب ذی حق هستند، همه افراد خانواده از کودک گرفته تا زن و مرد باید بر اساس نیازهای ذهنی و جسمی خود بتوانند از امکانات و موقعیت‌های مناسب در داخل و بیرون محل زندگی بهره‌مند شوند (ولی زاده اوغانی و همایون، ۱۴۰۰: ۶).

۳-۵-٤. کرامت انسانی

آنچه در اخلاق اسلامی و به‌ویژه در عرصه‌ی اجتماعی آن به‌عنوان محور می‌تواند در نظر گرفته شود و به تعبیری آن نقطه از روح آدمی که اسلام بدان توجه نموده است تا اخلاق اجتماعی مسلمین را احیاء نماید، مسئله‌ی کرامت است؛ زیرا تمامی انسان‌ها از دیدگاه اسلام دارای کرامت ذاتی و تکوینی هستند (سلطانی رنانی، ۱۳۹۲: ۱۳). مرتبه‌ای از این کرامت و ارزشمندی، ذاتی است و میان همه‌ی افراد انسان مشترک است. انسان می‌تواند استعدادهایش را بااراده و اختیار شکوفا کند و مراتب بالاتری از ارزشمندی را به ظهور رساند. این مرتبه از کرامت، اکتسابی و حاصل مجاهدت است و از مسیر اخلاق می‌توان بدان دست‌یافت (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۷۰۷). توجه به جایگاه انسان و نیازهای او یکی از موضوعات مهم در بحث اخلاق معماری است و هدف نهایی در معماری فراهم‌آوردن مکانی برای آرامش، امنیت روحی و روانی و کرامت انسان است (ولی زاده اوغانی و همایون، ۱۴۰۰: ۶).

۳-۵-۵. قناعت و ساده‌زیستی

قناعت یکی از مهم‌ترین ویژگی‌ها و معیارهای مبنایی جامعه‌ی اخلاقی مطلوب و نیز مؤلفه‌های اخلاق اجتماعی که در زمره‌ی صفات فاضله و حسنه قرار دارد و باسعادت انسان و جامعه‌ی انسانی پیوند خورده است (سلطانی رنانی، ۱۳۹۲: ۲۳). لزوم توجه به قناعت در احادیث و روایات معصومین نیز بسیار موردتوجه قرار گرفته است تا بدان‌جا امام علی (ع): عزت به‌وسیله قناعت به دست می‌آید (آملی، ۱۳۹۲: ۲۶۵). قناعت در فرهنگ ایرانیان، فارغ از هر عصر و دوره‌ای، مفهومی ارزشمند بوده و فرد قانع همواره مورد ستایش بوده است. قناعت در منابع گوناگون دینی به‌عنوان یک ارزش اخلاقی و پسندیده معرفی شده است. در این متون فرد قانع به کسی گفته می‌شود که نسبت به روزی خود راضی بوده و به بیش از آن چشم نداشته باشد (کلینی، ۱۳۶۳: ۹۳).

۳-۵-٦. احترام به طبیعت

از نظر جوادی آملی در بررسی تعامل انسان با طبیعت، باتوجه‌به خلیفه اللهی انسان، زمانی نعمت‌ها و امکانات در راستای هدف آفرینش قرار می‌گیرند که از آن‌ها به‌درستی بهره‌برداری و از افراط‌وتفریط پرهیز شود. انسان باید بداند که محیط‌زیست متعلق به همگان است و وظیفه دارد که در حفظ و آبادانی و احیای آن بکوشد تا خود نیز بتواند از مواهبش برخوردار شود. در آموزه‌های دینی توجه ویژه‌ای به محیط‌زیست شده و برای کسانی که در احیاء و نگهداری آن می‌کوشند، پاداش معنوی و مادی فراوانی ذکر شده است (آملی، ۱۳۹۲: ۶۸۷). یکی از مهم‌ترین وظایف انسانی توجه به

محیط‌زیست می‌باشد. طبیعت و محیط‌زیست همواره در خدمت رفاه و سلامت بشر بوده است. انسان‌ها نیز باید از محیط مراقبت نموده یا لااقل آسیب‌های جدی بدان وارد نکنند. در حقیقت از منظر فناوری معماری استفاده از مواد و مصالحی که قابلیت برگشت‌پذیری به طبیعت دارند و از منظر هنر معماری طراحی همسان و هماهنگ با طبیعت می‌تواند وظیفه یک معمار را در تعامل و همیاری با محیط‌زیست به انجام رساند (نازی دیزجی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۹).

۳-۵-۷. خانواده‌محوری

در متون اسلامی به مسئله خانواده و اخلاق خانواده توجه جدی شده است؛ زیرا اساس و بنیان یک جامعه مستحکم خانواده است، اگر در جامعه‌ای خانواده متزلزل شده مطمئناً آن جامعه متزلزل خواهد بود (ریواده‌ای و همکاران، ۱۳۹۴). طبق ماده ۱۶ حقوق بشر خانواده واحد گروهی طبیعی و بنیادین جامعه است و حق دارد که از حمایت جامعه و دولت برخوردار باشد (موحد، ۱۳۹۳: ۱۴۶). اسلام به‌عنوان یک مکتب انسانی ساز بیشترین عنایت را به تکریم، تنزیه و تعالی خانواده دارد و این نهاد مقدس را کانون تربیت و مهد مودت و رحمت می‌شمرد و سعادت و شقاوت جامعه انسانی را منوط به صلاح و فساد این بنا می‌داند (بهشتی، ۱۳۶۱). در جامعه اسلامی همه اقشار جامعه نسبت به برخورداری از امکانات شهری مطلوب ذی حق هستند، همه افراد خانواده از کودک گرفته تا زن و مرد باید بر اساس نیازهای ذهنی و جسمی خود بتوانند از امکانات و موقعیت‌های مناسب در داخل و بیرون محل زندگی بهره‌مند شوند (ولی زاده اوغانی و همایون، ۱۴۰۰: ۶).

۳-۵-۸. نشاط و شادی حقیقی

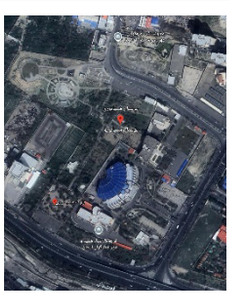
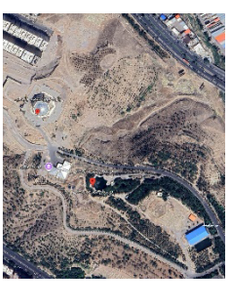
در فرهنگ قرآن، شالوده انسان بر شادی بنا شده و خدا انسان را موجودی شاد و بانشاط آفریده و همواره از او خواسته این بنیان نهاده شده در وجود خود را نگهدارد (پرچم و رجایی، ۱۳۹۴: ۴۶). برآیند برداشت‌های اندیشمندان مسلمان از شادی، آن است که واژه‌های سرور، شادی، نشاط، فرح و شادمانی، دسته‌ای از عواطف ارزشمندی هستند که خداوند به‌منظور حفظ بقای انسان در وجود او نهاده است. ارمغان دین برای بشر شادی، بهجت و سرور به معنای واقعی و عمیق آن است. دین، هم بشر را با شادی واقعی آشنا کرده و همراه رسیدن به آن و بهره‌مندی کام از آن را پیشروی او نهاده است. نگاهی گذرا به تعالیم دینی نشان می‌دهد، شادی و سرزندگی از آثار ایمان مذهبی است، چرا که مذهب بر زمینه‌های پیدایش شادی سفارش کرده و نشانه‌هایش را ستوده است (فهرستی و توتونچیان، ۱۳۹۳: ۱۰۳). در طول تاریخ درک بشر از نشاط متفاوت بوده است و تلاش‌های بسیاری برای فهم و تعریف نشاط انجام‌گرفته که این مفهوم را در ظرف زمان و مکان دگرگون کرده است (نبوی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲). پژوهش‌ها نشان می‌دهد که طراحی فضاهای سبز محلی و شهر دسترسی فیزیکی و بصری به طبیعت و ایجاد ارتباط بیشتر افراد با محیط‌زیست طبیعی باعث شادی و نشاط می‌گردد (سجادیان و همکاران، ۱۳۹۹). چنانچه در قرآن سوره ق آیه ۷ نگاه به گیاهان و مناظر طبیعی برای ایجاد نشاط و سرور است و همچنین در سوره الرحمن آیه ۶۴ آب و سبزه و روی نیکو، نشاط و شادابی می‌آورد (قرائتی، ۱۳۸۵).

۳-۶. نمونه‌های موردی

نمونه‌های موردی برای مطالعه از پارک‌ها و بوستان‌های معاصر شهر تبریز انتخاب شده است که در جدول زیر به معرفی پاک‌ها و محدوده آن‌ها پرداخته می شود.

جدول ۳. معرفی جامعه آماری

Table 3. Introduction to the statistical population

معرفی محدوده پارک	پلان	معرفی محدوده پارک	پلان	معرفی محدوده پارک	پلان
1. **پارک طوبی** بلوار آزادی، خیابان شهیدی		2. **بوستان پاشایی** خیابان امام خمینی، کوی سیزده آبان		3. **پارک موزیکال** کوی ولیعصر، جنب مجتمع تفریحی باغلار باغی	
4. **پارک خاقانی** مجاورت مسجدکبود و موزه آذربایجان		5. **پارک مینیاتوری** خیابان گلکار، و انتهای پارک آنالار و آتالار		6. **پارک شمیم پایداری** بسیج، خیابان ملکی تبریزی	

٤. روش پژوهش/ مواد و روش‌ها

روش پژوهش حاضر توصیفی تحلیلی می‌باشد و شیوه جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای- مشاهده‌ای است. ابتدا در بخش مبانی نظری با بررسی آیات و روایات مرتبط با طبیعت و تأمل در خلقت الهی اهمیت موضوع طبیعت در آموزه‌های اسلامی مطرح می‌گردد و سپس با بررسی باغ‌سازی ایرانی و الگوی پارک‌های معاصر به آسیب‌های موجود در جایگاه طبیعت در پارک‌های معاصر تبریز پرداخته می‌شود.

بدین منظور ابتدا با بررسی قواعد فقی مرتبط (قاعده نفی سبیل، حلال و حرام، لاضرر، اتلاف و اهم و مهم) و اصول اخلاقی (خدامحوری، معنویت، عدالت، کرامت انسانی، قناعت و ساده‌زیستی، احترام به طبیعت، خانواده‌محوری و نشاط و شادی حقیقی) مؤلفه‌ها استخراج می‌گردد و سپس با مشاهدات میدانی از پارک‌های تبریز (بوستان پاشایی، پارک موزیکال، پارک خاقانی، پارک مینیاتوری، پارک شمیم پایداری) که از پارک‌های معروف و پرطرفدار معاصر تبریز هستند به بررسی و آسیب‌شناسی پارک‌ها از منظر فقهی و اخلاقی پرداخته می‌شود و در نهایت آسیب‌های رویه‌های موجود و آسیب‌های قوانین و مقررات موجود بیان می‌گردد.

۵. یافته‌ها و بحث

۵-۱. بررسی و آسیب‌شناسی از منظر فقهی

قاعده‌هایی که از منظر فقی بررسی شدند شامل قاعده نفی سبیل، حلال و حرام، لاضرر، اتلاف و اهم و مهم می‌باشد. قاعده نفی سبیل به عدم استفاده از الگوهای بیگانه در اثر معماری و تزیینات آن می‌باشد. قاعده حلال و حرام ممنوعیت استفاده از روش‌ها و مواد حرام و ممنوعیت تعدی به حقوق دیگران. قاعده لاضرر به بیان ممنوعیت ضرر رساندن به خود دیگران و طبیعت (تخریب طبیعت) می‌پردازد. قاعده اتلاف نیز به اجتناب از ضرر و زیان عدم اسراف و ضایع کردن (طبیعت) و حفاظت از (طبیعت) تأکید دارد و قاعده اهم و هم به

بیـــان اینکه اهـــم امری را گوینـــد که انجـــام آن از اهمیت بســـزایی برخوردار اســـت می‌پـــردازد که ایـــن مؤلفه‌ها در شـــش نمونه از پارک‌هـــای تبریز بـــررسی می‌گردد.

جدول ٤. بررسی قاعده فقهی در پارک‌های معاصر تبریز

Table 4. Review of jurisprudential rules in contemporary parks in Tabriz

ردیف	قاعده	توضیحات	پارک طوبی	بوستان پاشایی	پارک موزیکال	پارک خاقانی	پارک مینیاتوری	پارک شمیم پایداری
1	**قاعده نفی سبیل** عدم استفاده از الگوی بیگانه	پارک طوبی: در پارک نظامی در کاشت دیده نمی‌شود؛ بلکه به‌صورت تک درخت می‌باشد. هرس گیاهان به اشکال خاص که با معیار سادگی متناقض است. عدم وجود نظام کاشت و عدم توجه به‌نظام سایه. عدم طراحی سردر و حذف دیوارهای پیرامونی با نرده و عدم محصوریت کامل. عدم جریان آب در سطح و آبشار وجود حوض به شکل‌های مختلف بدون توجه به مکان. عدم توجه به کارکرد نمادین و عملکردی و زیبایی‌شناسی آب. عدم وجود کوشک و نظرگاه دید همه‌جانبه به باغ. وجود مجسمه در پارک. پارک پاشایی: عدم وجود کوشک و نظرگاه دید همه‌جانبه به باغ. عدم وجود کارکرد نمادین و عملکردی آب، عدم وجود حوض، آبشار و جوی آب در پارک، عدم محصوریت پارک و نبود سردر و ورودی خاص. پارک موزیکال: عدم وجود نظرگاه و محورهای دید منظرین باغ درک نمی‌شود. مخاطب درکی از انتهای مسیر ندارد. عدم انطباق هندسه و مسیرهای راست‌گوشه و محورهای باغ. تلفیق کارکردهای تجاری و فضای سبز. در این پارک نظامی در کاشت دیده نمی‌شود؛ بلکه به‌صورت تک درخت می‌باشد. پارک خاقانی: عدم وجود کوشک و نظرگاه دید همه‌جانبه به باغ. عدم وجود کارکرد نمادین و عملکردی آب، عدم وجود حوض، آبشار و جوی آب در پارک، عدم محصوریت پارک و نبود سردر و ورودی خاص. وجود تزئینات و المان‌های غیرضروری. نبود نظام کاشت اصولی درختان و گیاهان. پارک مینیاتوری: در پارک نظامی در کاشت دیده نمی‌شود؛ بلکه به‌صورت تک درخت می‌باشد عدم توجه به‌نظام کاشت و نظام سایه و همچنین نبود عناصر آبی و عدم توجه به‌نظام عملکردی و زیبایی‌شناسی آب. عدم انطباق هندسه و مسیرهای راست‌گوشه و محورهای باغ. پارک شمیم پایداری: عدم وجود کوشک و نظرگاه دید همه‌جانبه به باغ، در پارک نظامی در کاشت دیده نمی‌شود؛ بلکه به‌صورت تک درخت می‌باشد، عدم محصوریت و سردر ورودی شاخص. عدم توجه به هندسه و مسیرهای راست‌گوشه و محورهای باغ.						
2	**قاعده حلال و حرام** ممنوعیت تعدی به حقوق دیگران و عدم ایجاد خسارت به شهر و شهروندان	در قرآن به طبیعت و بهره‌برداری از نعمت‌های الهی سفارش شده است تا انسان با استفاده متعادل از آن نیازهای خود را رفع کند و از مواردی که خداوند آن‌ها را حلال کرده استفاده کنند که باتوجه‌به شهرهای امروزه استفاده از طبیعت و فضای سبز به حداقل خود رسیده است و ارتباط انسان‌ها با طبیعت کمتر شده که موجب خسارت به شهر و حقوق شهروندان است. به دلیل نزدیکی پارک‌های طوبی و پاشایی و قرارگرفتن آن‌ها در منطقه مسکونی نیاز افراد ساکن آن منطقه به فضای سبز تأمین شده است. اما پارک موزیکال و مینیاتور برای استفاده همه‌جانبه و دائمی افراد مناسب نمی‌باشد و دسترسی به پارک شمیم پایداری تا حدودی برای تمام افراد مقدور نمی‌باشد.						
3	**قاعده لاضرر** عدم تخریب طبیعت و حفاظت از فضاهای سبز	در تمامی این پارک‌ها تبریز فضاهای سبز به‌نوعی حفظ شده است؛ اما فضاهای بلااستفاده در این پارک‌ها زیاد می‌باشد و فضاهای سبز نسبت به دیگر فضاها کمتر هست. ازآنجاکه گیاهان باعث حفاظت خاک‌ها می‌شوند همچنین از وزش بادهای نامطلوب جلوگیری می‌کنند که کاشت نظام‌مند گیاهان به این موارد کمک زیادی خواهد کرد که در پارک‌ها این نظام کاشت وجود ندارد. همچنین دیوارها که نقش امنیتی آن باعث نوعی حس حفاظتی و اجتناب از ضرر و زیان را دارد که باتوجه‌به حذف حصار از پارک‌ها مفهوم آن نیز تغییر کرده است.						

ردیف	قاعده	توضیحات
4	**قاعده اتلاف** اجتناب از ضایع کردن طبیعت. حفاظت طبیعت	در تمامی پارک‌ها به سنت درختکاری و حفظ آن برای نسل‌های آینده توجهی نمی‌شود در این پارک‌ها فضاهای خالی برای کاشت گیاهان و درختان وجود دارد که می‌تواند مورداستفاده قرار گیرد. در تمامی پارک‌ها چمن کاشته شده است که مساوی اتلاف آب می‌باشد. گیاهان تزیینی بدون کاربرد باعث اتلاف هزینه و گاها گیاهان غیربومی و غیر مثمر کاشته می‌شود که هزینه اضافی است. عدم استفاده حداکثری از فضا برای کاشت درختان. سیستم آبیاری جدید گاها اسراف آب. پارک طوبی: هندسه غیرمنظم و اتلاف مساحت پارک. پارک پاشایی: حذف عناصر آبی در مطلوبیت دمای محیطی تأثیر دارد. پارک موزیکال: استفاده از آبمای وسیع در محوطه‌ای نسبتاً کوچک بدون کارکرد آبیاری در بستر کم‌آبی مصداق اسراف است. پارک خاقانی: وجود المان تزیینات غیرکارکردی اتلاف هزینه. پارک مینیاتور: اختصاص سطح غالب پارک به مجسمه و ماکت و عدم توجه به عناصر طبیعی و اتلاف زمین پارک. پارک شمیم پایداری: عدم استفاده اصولی پارک برای کاشت گیاهان و اتلاف زمین پارک.
5	**قاعده اهم و مهم** اهم امری را گویند که انجام آن از اهمیت بسزایی برخوردار است	در فرایند قانون‌گذاری و برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌ها در حوزه شهرسازی همواره باید مصلحت عمومی مدنظر قرار گیرد. باتوجه‌به شهرهای معاصر و زندگی‌های امروزی در مناطق با تراکم جمعیتی زیاد نیاز به فضای سبز و طبیعت امری ضروری می‌باشد. اما در شهرهای معاصر درصد فضاهای سبز نسبت به فضاهای ساخته شده کمتر می‌باشد که باتوجه‌به اینکه نیازهای روحی و فیزیکی افراد به طبیعت نسبت به فضاهای ساخته شده امری مهم‌تر است که به این موردتوجهی نمی‌شود. پارک طوبی و پارک پاشایی به دلیل نزدیکی به یکدیگر و قرارگرفتن در منطقه مسکونی، فضای سبز و طبیعی مناسب برای افراد آن منطقه به شمار می‌آیند و پارک مینیاتور نیز به دلیل نزدیکی به پارک‌های دیگر و قرارگرفتن در منطقه پرجمعیت مورداستفاده کثیری از مردم آن منطقه می‌باشد. اما پارک خاقانی به دلیل قرارگرفتن در مرکز شهر فضای سبز بسیار کوچک برای آن منطقه محسوب می‌شود. پارک موزیکال نیز واجد همین شرایط می‌باشد. پارک شمیم پایداری به دلیل دوری از مناطق مسکونی تا حدودی مکان‌یابی مناسبی ندارد.

۵-۲. بررسی و آسیب‌شناسی از منظر اخلاق اسلامی

مؤلفه‌های بررسی شده از منظر اخلاقی شامل خدامحوری، معنویت، عدالت، کرامت انسانی، قناعت و ساده‌زیستی، احترام به طبیعت، خانواده‌محوری، نشاط و شادی حقیقی می‌باشد که این مؤلفه‌ها در شش نمونه از پارک‌های تبریز بررسی می‌گردد.

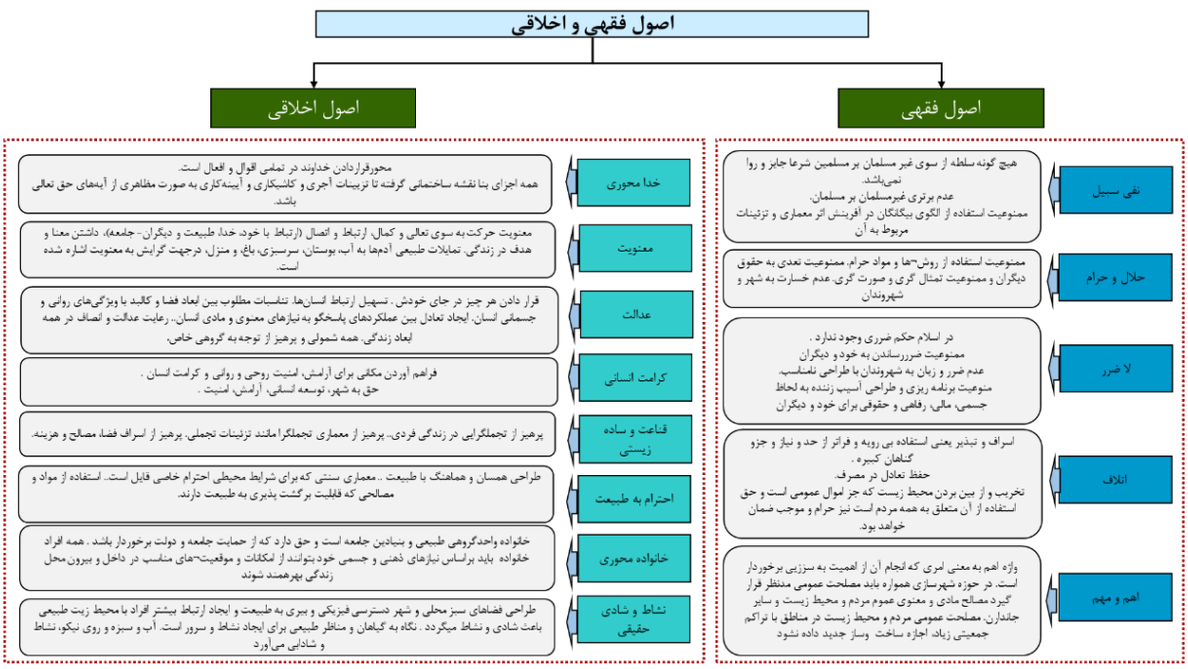
خدامحوری به این نکته اشاره شد که در معماری نقشه و تزیینات مظاهری از آیه‌های الهی باشد. معنویت حرکت به‌سوی تعالی و کمال، ارتباط و اتصال (ارتباط با خود، خدا، طبیعت و دیگران- جامعه)، داشتن معنا و هدف در زندگی است. عدالت، انتخاب مکان و واگذاری نقش خاص به هر عنصر و تناسبات بین ابعاد فضا و استفاده همه افراد به طور یکسان می‌باشد. در کرامت انسانی توجه به جایگاه انسان و نیازهای افراد بیان شد و در قناعت به عدم از انجام کارهای بیهوده، پرهیز از تجمل‌گرایی، و پرهیز از اسراف پرداخته شد. در احترام به طبیعت نیز حفظ و آبادانی و احیای طبیعت، طراحی هماهنگ با طبیعت و استفاده از گیاهان بومی بیان شد. خانواده‌محوری همه اقشار جامعه باید بتوانند از امکانات و موقعیت‌های مناسب در داخل و بیرون محل زندگی بهره‌مند شوند و همچنین طراحی فضاهای سبز محلی و شهر دسترسی فیزیکی و بصری به طبیعت و ایجاد ارتباط بیشتر افراد با محیطزیست طبیعی باعث شادی و نشاط حقیقی می‌گردد.

جدول ۵. بررسی اصول اخلاقی در پارک‌های معاصر

Table 5. Review of ethical principles in contemporary parks

	اصول	توضیحات	پارک طوبی	بوستان پاشایی	پارک موزیکال	پارک خاقانی	پارک مینیاتوری	پارک شمیم پایداری
1	**خدامحوری**	خدامحوری یعنی اینکه نقشه و تزیینات مظاهر خداوند باشد. باغ‌های ایرانی تجلی بهشت موعود بودن باتوجه‌به نظام کاشت و آب سعی در نمود مفاهیم بهشتی در باغ‌ها بودند که یادآور مواهب و نعمت‌های خداوند باشند. اما در پارک‌های معاصر تبریز به‌نظام کاشت سایه‌اندازی منظر و مثمر بودن نظام آوا و بویایی و چشایی توجه نشده است. در هیچ‌کدام از پارک‌ها نظرگاه و کوشک وجود ندارد و تنها در پارک پاشایی به وجه مثمر بودن درختان با کاشت درختان توت توجه شده است. همچنین به‌نظام آب جاری‌شدن نهرها از زیر درختان که تجلی مفهوم «جَنَّاتٌ تَجرِی مِن تَحتِهَا الأَنهَارُ» می‌باشد و یا حوض‌ها و آبشارها می‌باشد و ارتباط آن با نظام منظر و آوا توجه نشده است.						
2	**معنویت**	باتوجه‌به اینکه تمایلات طبیعی آدم‌ها به آب، بوستان، سرسبزی، باغ، در جهت گرایش به معنویت می‌توان استفاده کرد. حضور در طبیعت و ارتباط بیشتر با فضای سبز و انجام رویدادهای مذهبی، اجتماعی و فرهنگی در این فضاها باعث افزایش معنویت می‌شود؛ اما امروزه نه‌تنها ارتباط با فضای سبز به حداقل رسیده رویدادهای مذهبی، اجتماعی و فرهنگی به‌ندرت در پارک‌ها برگزار می‌گردد.						
3	**عدالت**	عدالت به معنای انتخاب مکان و واگذاری نقشی خاص به هر عنصر می‌باشد که در پارک‌ها به مکان و جای‌گذاری عناصر توجه نمی‌شود و همچنین به عملکرد عناصر باغ مانند سایه‌اندازی و مثمر بودن و منظر درختان و آبیاری و تعدیل‌کردن دمای هوا توسط آب و نقش نظرگاهی عناصر توجه نشده است.						
4	**کرامت انسانی**	تفاوت در نحوه زندگی و تفاوت در نیازمندی‌ها، عملکرد فضاهای سبز نیز تغییر پیدا کره و برای استفاده عموم مردم از فضاهای سبز پارک‌ها طراحی شده است بر خلاف گذشته که فقط برای شاهان بوده. کرامت انسانی یعنی جایگاه انسان و نیازهای او موردتوجه باشد. پارک‌های معاصر برای تمامی افراد قابل‌استفاده نمی‌باشد و به تسهیل ارتباط توجه نشده و برای ارتباط معلولین نیز راه‌های ارتباطی وجود ندارد.						
5	**قناعت و ساده‌زیستی**	قناعت به معنای پرهیز از تجمل‌گرایی، پرهیز از اسراف مصالح و هزینه و عدم از انجام کارهای بیهوده می‌باشد. که در پارک‌های معاصر گیاهان تزیینی بدون استفاده خاص باعث هزینه اضافی می‌شوند و عمده گیاهان غیر مثمر می‌باشد. طرح و بستر اکثر پارک‌ها طبیعت بکر نمی‌باشد. مصالح مورداستفاده باید باتوجه‌به اقلیم انتخاب شوند که معمولاً مصالح مشابه در اقلیم‌های مختلف استفاده می‌شوند. در پارک موزیکال طراحی آبگیر بزرگ باعث اسراف آب می‌شود و در پارک خاقانی المان‌های تزئینی بدون کارکرد بسیار وجود دارد.						
6	**احترام به طبیعت**	احترام به طبیعت با حفظ و آبادانی طبیعت و حفظ آن برای نسل‌های آینده می‌باشد. در پارک‌های معاصر عدم طراحی هماهنگ با طبیعت تأثیر هندسه بلوک شهری بر پارک‌ها و عدم تطابق با طبیعت بکر. عدم توجه به سنت درختکاری. در حالی در تمامی پارک‌ها (به جز پارک پاشایی) فضای مناسب برای کاشت درختان بیشتر وجود دارد.						
7	**خانواده‌محوری**	همه افراد خانواده باید بر اساس نیازهای ذهنی و جسمی خود بتوانند از امکانات و موقعیت‌های مناسب در داخل و بیرون محل زندگی بهره‌مند شوند که در شهرهای معاصر کمبود فضاهای سبز در محیط‌های مسکونی وجود دارد. تنها در پارک پاشایی فضای کافی برای گذراندن اوقات فراغت و بازی و ورزش کودکان (وجود زمین ورزشی) وجود دارد.						
8	**نشاط و شادی حقیقی**	دسترسی فیزیکی و بصری به طبیعت و ایجاد ارتباط بیشتر افراد با محیط‌زیست طبیعی باعث شادی و نشاط می‌گردد. در شهرهای معاصر با کمبود فضای سبز و گاها عدم دسترسی تمامی افراد به این فضا مواجه هستیم. همچنین در پارک‌های معاصر نظام کاشت و آب غیراصولی باعث شده که دید و منظر صحیح به عناصر طبیعی ایجاد نشود و همچنین نظام سایه، آوا و بویایی نیز تحت‌تأثیر قرار گیرد که در نتیجه باعث ارتباط کمتر افراد با عناصر طبیعی می‌شود.						

در پارک‌هـای معاصـر تبریـز قواعـد فقـهی نفی سـبیل، حلال و حـرام، لاضـرر، اتلاف و اهـم و مهـم همچنین اصـول اخلاقی خدامحـوری، معنویـت، عدالت، کرامت انسـانی، قناعت و ساده‌زیسـتی، احتـرام به طبیعت، خانواده‌محوری و نشـاط و شـادی حقیقی بـررسی گردید. در ادامـه بـه آسیب‌شـناسی رویه‌های موجـود و قوانین و مقررات موجـود پرداخته می‌شـود. یافته‌هـای پژوهش در قالـب مدل نهایی ارائه شـده در شـکل ۱ ارائـه می‌گردد.

شکل ۱. مدل نهایی پژوهش

Figure 1. Final research model

۵-۳. آسیب‌شناسی رویه‌های موجود

بـا بـررسی نمونه‌هـای مـوردی و مصادیـق رعایت‌نکـردن قواعد فقهی و اصـول اخلاقی در پارک‌های معاصـر تبریـز می‌تـوان اذعان داشـت که هیچ‌کـدام از پارک‌هـای معاصـر تبریـز در انطبـاق با قواعـد فقهی و اصـول اخلاقی مطرح شـده نیسـتند. پارک‌ها بر اسـاس الگوهـای غـربی طـراحی شـده‌اند و هیچ‌گونـه اثری از الگوهـا و هندسـه باغ‌هـای ایـرانی دیـده نمی‌شـود که باتوجه‌بـه قاعده نفی سـبیل اسـتفاده از الگوهـای بیگانه شـرعاً جایز و روا نمی‌باشـد شـکل ۲.

شکل ۲. پارک طوبی تبریز

Figure 2. Tooba Park, Tabriz

قاعـده حلال و حرام به ممنوعیت اسـتفاده از روش‌ها و مـواد حرام و ممنوعیـت تعدی به حقـوق دیگران مطرح اسـت که همان‌طـور که قبلاً هـم ذکر شـده در پارک‌ها بـه اصول باغ‌سـازی ایـران توجـه نمی‌شـود و باتوجه‌به اینکـه فضای سـبز به حداقل خـود رسیده اسـت و ارتباط انسـان‌ها بـا طبیعـت کمتر شـده که موجب خسـارت به شـهر و حقوق شـهروندان است.

باتوجه‌بـه قاعـده لاضـرر هرگونه آسیب‌رسـاندن و ضـرر به محیط‌زیسـت نوعی زیان‌رسـانی به مردم اسـت که باتوجه‌به فضایی بلااسـتفاده در پارک‌هـا و درصد کمتر فضاهـای سـبز و تعداد کم گیاهان کاشـته شـده و حذف عناصـری ماننـد دیوار و گاهـاً آب‌های جـاری در پارک‌ها متناقـض باقاعده لاضرر می‌باشـد.

همچنیـن عـدم درختـکاری و حفظ درختـان برای نسـل‌های آتی، کاشـت گیاهـان صرفـاً تزئیـنی و گاهاً نامتناسـب با اقلیم (مانند چمن)، اسـتفاده غیرصحیح از آب (باتوجه‌به مسـئله کمبود آب)، سیسـتم آبیـاری غیرصحیح از جملـه مواردی هسـتند که باتوجه‌به قاعـده اتلاف انجام آن‌هـا صحیح نمی‌باشـد.

باتوجه‌بـه قاعـده اهم و مهم، اهم امـری را گویند که انجام آن از اهمیت بسـزایی برخوردار اسـت کـه باتوجه‌به شـهر تبریز طراحی و ساخت فضاهای سـبز و فراهم‌کردن ارتبـاط افراد با فضاهای سـبز از اهمیت بیشـتری برخوردار اسـت. اما امـروزه درصد ساخت‌وسـاز و فضاهای سـاخته شده نسـبت به فضاهای سـبز زیاد می‌باشد.

اصـول اخلاقی خدامحـوری یعنی نقشـه و تزیینات مظاهـر خداوند باشـد و در باغ‌هـای ایرانی نظام کاشـت، آب و بنیـه در راسـتای تقویت مرور مواهـب و نعمت‌های الهی بودنـد که الگـوی پارک‌ها با این اصـول اخلاقی در تناقض می‌باشـد شکل ۳.

شکل ۳. پارک پاشایی تبریز
Figure 3. Pashaei Park, Tabriz

از تمایلات طبیعی آدم‌ها به آب، بوسـتان، سرسـبزی، باغ در جهـت گرایش به معنویت می‌توان اسـتفاده کرد که امروزه ارتبـاط با طبیعت بـه حداقل رسیـده و رویدادهای مذهـبی، اجتماعی و فرهنـگی به‌نـدرت در پارک‌ها برگزار می‌گردد.

عدالـت کـه به معنـای انتخـاب مـکان و واگذاری نقـشی خـاص به هر عنصـر می‌باشـد نه‌تنهـا مکان‌یابی عناصـر ماننـد باغ‌های ایـرانی صحیـحی نمی‌باشـد به عملکردهـای چندگانـه عناصر نیز توجه نشـده اسـت.

پارک‌هـای معاصـر بـرخلاف باغ‌های سـنتی ایران برای عموم طراحی شـده اسـت؛ امـا تمـامی آن‌ها برای اسـتفاده تمام اقشـار جامعه نمی‌باشـد و راه‌هـای ارتباطی بـرای معلولان کمتـر موردتوجه قرار می‌گیـرد که با اصول اخلاقی کرامت انسـانی در تناقض می‌باشـد.

قناعـت پرهیـز از اسـراف و تجمل‌گـرایی و عدم از انجـام کارهـای بیهـوده می‌باشـد کـه به‌نـوعی در قاعـده اتلاف نیـز بیـان شـد. صرف‌کـردن هزینه‌های اضـافی برای گیاهان نامتناسـب بـا اقلیم، تزیینـاتی مانند مجسـمه‌ها، و اسـتفاده از مصالح نامتناسـب بـا اقلیم در پارک‌هـا و هدررفتـن دمـای معتـدل پارک‌هـا با حذف دیوارهـای پیرامون مصـداق عدم توجه بـه اصول اخلاقی قناعت می‌باشـد شـکل ۴.

شکل ٤. پارک مینیاتوری تبریز
Figure 4. Miniature Park, Tabriz

احترام به طبیعت با حفظ طبیعت بکر و رواج سنت درختکاری انجام می‌گیرد. پارک‌ها معمولاً بین بلوک‌های آپارتمانی با هندسه نامنظم قرار می‌گیرند. استفاده از مصالح برگشت‌پذیر به طبیعت و همچنین استفاده از طبیعت بکر برای ایجاد پارک‌های عمومی و یا رواج سنت درختکاری در این پارک‌ها می‌تواند مصداق این اصول اخلاقی باشد.

باتوجه‌به خانواده‌محوری همه افراد خانواده باید بر اساس نیازهای ذهنی و جسمی خود بتوانند از امکانات و موقعیت‌های مناسب در داخل و بیرون محل زندگی بهره‌مند شوند که در کمبود فضای سبز در محیطهای مسکونی وجود دارد و یا گاها برای استفاده تمامی افراد قابل‌استفاده نمی‌باشد.

دسترسی فیزیکی و بصری به طبیعت و ایجاد ارتباط بیشتر افراد با محیطزیست طبیعی باعث شادی و نشاط حقیقی می‌شود که در شهر تبریز با کمبود فضای سبز و همچنین طراحی و ساخت غیراصولی نظام کاشت، آب و ابنیه پارک‌ها به‌نظام، منظر، سایه، آوا و بویایی توجه نشده و در نتیجه باعث گسست ارتباط افراد با عناصر طبیعی شده است.

٥-٤. آسیب‌شناسی وضع فعلی موجود فضاهای سبز از منظر قوانین و مقررات

باتوجه‌به اینکه فضاهای مسکونی معاصر مانند خانه‌های سنتی با فضای سبز ارتباط ندارد دسترسی واحدهای آپارتمانی به پارک‌ها و بوستان‌ها اهمیت زیادی پیدا می‌کند. می‌توان طراحی و ساخت فضاهای سبز را باتوجه‌به احکام اسلامی انجام داد. به‌عبارت‌دیگر کاربری فضای سبز می‌تواند تحت‌تأثیر قواعد فقهی و اخلاقی شکل گیرد، باتوجه‌به اصول باغ‌سازی ایران و استفاده از طبیعت بکر با افزایش عملکرد در کاربری پارک‌های می‌تواند در ارتقای بهبود فضاهای سبز نقش مؤثری داشته باشد. در این صورت قواعد و اصول می‌تواند موردتوجه مسئولان قرار گرفته و بر اساس نیازهای فضاهای شهری و امکانات موجود و اقلیم منطقه عملی گردد. از جمله آسیب‌هایی که باتوجه‌به مبانی نظری و بررسی‌های انجام شده در پارک‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

٥-٤-١. عدم رعایت قواعد فقهی

استفاده از طرح و الگوهای پارک‌های غربی به‌جای الگو باغ‌های ایرانی. (قاعده نفی سبیل).

عدم استفاده از طبیعت بکر و فضاهای سبز خسارت به شهر و حقوق شهروندان و عدم استفاده از الگوی باغ ایرانی در پارک‌ها (قاعده حلال و حرام).

از دگرگون‌سازی نعمت‌های الهی که تبدیل طبیعت بکر و باغ‌ها به زمین برای ساخت ابنیه خودداری گردد و ممنوعیت تغییر کاربری اراضی و باغ‌ها به کاربری‌های دیگر (قاعده لا ضرر).

عدم کاشت گیاهانی که به آب بیشتری نیاز دارند (مانند چمن) برای جلوگیری از اسراف آب و استفاده حداکثری از عناصر طبیعی برای حفظ آن برای نسل‌های آتی (قاعده اتلاف).

توجه بیشتر به ساخت‌وساز نسبت به طراحی و ساخت فضاهای سبز و پارک (قاعده اهم و مهم) شکل ۵.

شکل ۵. پارک خاقانی تبریز
Figure 5. Khaghani Park, Tabriz

۵-٤-۲. عدم رعایت اصول اخلاقی

عدم توجه به گیاهان موجود در اقلیم و عدم استفاده حداکثری از نعمت‌ها و مواهب موجود در منطقه و طبیعت بکر و طراحی و استفاده از آن‌ها بر اساس نظام کاشت و آب (باغ‌های ایرانی) که متناسب بافرهنگ ایرانی‌اسلامی می‌باشد (خدامحوری).

عدم توجه به طراحی و ساخت فضاهای سبز که امکان برگزاری مراسم‌های مذهبی، اجتماعی و فرهنگی در آن وجود داشته باشد (معنویت).

عدم توجه به انتخاب مکان مناسب برای پارک و بوستان باتوجه‌به طبیعت بکر موجود، مرکزیت، دسترسی، سلسله‌مراتب و... . جای‌گذاری صحیح خدمات جانبی (عدالت).

عدم توجه به سرانه فضای سبز بر اساس جغرافیا، اقلیم، عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... . عدم توجه به استفاده تمامی افراد جامعه و توجه به آسایش و راحتی معلولان، فضای متناسب با سالمندان و کودکان (کرامت انسانی).

عدم استفاده از گیاهان بومی، مصالح متناسب با اقلیم و صرف هزینه‌های اضافی برای کارهای غیرضروری (قناعت).

عدم تلاش برای حفظ درختان و رواج سنت درختکاری برای حفظ طبیعت برای نسل‌های آینده (احترام به طبیعت).

کمبود فضاهای سبز در مناطق مسکونی شهری و عدم دسترسی تمامی افراد جامعه به آن و قابل‌استفاده نبودن برای تمامی افراد (خانواده‌محوری).

کمبود ارتباط افراد با طبیعت و دسترسی فیزیکی و بصری به عناصر طبیعی (نشاط و شادی حقیقی) شکل ۶.

شکل ٦. پارک موزیکال تبریز
Figure 6. Musical Park, Tabriz

٦. نتیجه‌گیری

در این پژوهش با مدنظر قراردادن مشکلات زیست‌محیطی و فضای سبز در شهر تبریز مسئله اصلی پژوهش اصول فقهی و اخلاقی تأثیرگذار مورد بررسی قرار گرفت. باتوجه‌به اینکه درگذشته ارتباط انسان‌ها با فضاهای سبز هم در مقیاس خرد؛ مانند حیاط در خانه‌های سنتی و هم در مقیاس بزرگ مانند باغ‌ها و در مقیاس کلان با ساخت باغ شهرها مهیا می‌شد؛ اما

امروزه ارتباط با فضاهای سبز در زندگی معاصر نه‌تنها کم‌رنگ‌تر شده حتی می‌توان اذعان داشت که به صفر رسیده است. باتوجه‌به جایگاه طبیعت تعالیم اسلامی و اشاره قرآن و احادیث به تأمل در خلقت الهی اهمیت موضوع را بیشتر نمایان می‌کند. باغ ایرانی که نمونه موفق از طبیعت انسان‌ساخت می‌باشد و با ماهیت و ویژگی‌های خاصش به ثبت جهانی رسیده از گذشته‌های دور باعث ارتباط انسان با فضای سبز بوده است. امروزه باوجود چنین مشکلاتی باتوجه‌به نکات بیان شده آموزه‌های اسلامی، به بررسی و تبیین آسیب‌های موجود در پارک‌های معاصر تبریز پرداخته شد. اصول فقهی که در این راستا بررسی شد شامل قاعده نفی سبیل، قاعده حلال و حرام، قاعده لاضرر، قاعده اتلاف و قاعده اهم و مهم و اصول اخلاقی خدامحوری، معنویت، عدالت، کرامت انسانی، قناعت، احترام به طبیعت، خانواده‌محوری و نشاط و شادی حقیقی بود.

با بررسی پارک‌های معاصر تبریز می‌توان نتیجه گرفت که باتوجه‌به اینکه از منظر رعایت اصول فقهی نه‌تنها استفاده از الگوی باغ‌های ایرانی‌اسلامی در پارک‌ها دیده نمی‌شود؛ بلکه الگوی پارک‌های غربی که بافرهنگ و اقلیم این سرزمین سازگار نمی‌باشد پیاده می‌گردد که باقاعده نفی سبیل تناقض دارد. عدم وجود نظامی در کاشت و آب عدم توجه به بناهای ساخته شده و حذف بعضی از عناصر اصلی باغ ایرانی و استفاده از گیاهان غیربومی و تزیینات اضافی مواردی چند از این ادعا می‌باشد. به حداقل رسیدن استفاده از فضاهای سبز و ارتباط محدود انسان‌ها با طبیعت موجب خسارت به شهر و حقوق شهروندان است و باقاعده حلال و حرام تناقض دارد. وجود فضاهای بلااستفاده و درصد کمتر فضاهای سبز به دیگر فضاها مثال‌هایی از اثبات عدم توجه به‌قاعده لاضرر می‌باشد. بی‌توجه به سنت درختکاری یک نمونه بارز از عدم توجه به‌قاعده اتلاف می‌باشد و نمونه دیگر آن استفاده از روش‌های آبیاری جدید می‌باشد درگذشته در هندسه باغ بر اساس سیستم آبیاری بود؛ چون همواره در این اقلیم مشکل کمبود آب وجود داشت و در آبیاری باغ به موضوع عدم اسراف توجه فراوانی می‌شد. اهمیت طراحی فضای سبز نسبت به ساخت‌وسازهای دیگر باتوجه‌به نیازهای روحی و فیزیکی انسان‌ها از اهمیت بیشتری برخوردار است که باتوجه‌به کمبود فضاهای سبز به‌قاعده اهم و مهم نیز توجه نمی‌شود.

در بخش اصول اخلاقی مؤلفه‌هایی در این پارک‌ها مورد بررسی قرار گرفت: تمامی نعمت‌های الهی باعث مرور مواهب الهی می‌گردد که در پارک‌ها به طبیعت بکر و امکانات اقلیمی توجه نمی‌شود که متناقض با اصول اخلاقی خدامحوری و معنویت می‌باشد. تک عملکردی بودن عناصر بدون توجه به جای‌گذاری صحیح آن‌ها (که باغ ایرانی با هندسه و الگوی خود نمونه موفق می‌باشد) عدم توجه به اصول اخلاقی عدالت است. عدم توجه به نیازهای انسان و استفاده همه افراد به طور یکسان از پارک‌ها عدم توجه به اصول اخلاقی کرامت انسانی است. تجمل‌گرایی، تزیینات بیهوده، اسراف گیاهان و آب و استفاده از گیاهان غیربومی و پرداخت هزینه‌های اضافی برای نگهداری آن‌ها نقض اصول اخلاقی قناعت می‌باشد. احترام به طبیعت حفظ و آبادانی و احیای طبیعت، طراحی هماهنگ با طبیعت و استفاده از گیاهان بومی است که باتوجه‌به بررسی‌های انجام شده می‌توان عدم توجه به این اصول اخلاقی را بیان کرد. کمبود فضاهای سبز و عدم دسترسی و استفاده از آن برای تمامی افراد باعث نقض اصول خانواده‌محوری بوده و ارتباط کمتر فیزیکی و بصری با طبیعت و عناصر طبیعی باعث کاهش نشاط و شادی حقیقی می‌شود.

در کل می‌توان نتیجه گرفت که پارک‌های معاصر تبریز بر اساس قواعد فقهی و اصول اخلاقی مطرح شده طراحی و ساخته نشده‌اند و باتوجه‌به مشکلات زیست‌محیطی و کمبود فضاهای سبز در زندگی معاصر و باتوجه‌به مؤلفه‌های این قواعد فقهی و اصول اخلاقی می‌توان فضاهای سبز مناسبی برای شهرهای معاصر

طراحی و ساخت.

امکان توسعه تحقیق در احکام و قواعد فقهی را در پارک‌های جنگلی، الگوی کاشت فضاهای سبز، کشاورزی و باغداری، کاشت گونه‌های غیربومی گیاهانی (مانند کاج، سرو نقره‌ای که در اقلیم ایران مسئله‌ساز است)، شهربازی، باغ پرندگان وجود دارد. همچنین از منظر حقوقی نیز می‌توان پارک‌های معاصر را مورد بررسی و تحلیل قرارداد. همچنین مقایسه تطبیقی باغ‌های ایرانی با پارک‌های معاصر از منظر فقهی و حقوقی نیز می‌تواند موضوع پژوهش‌های آتی باشد.

سپاسگزاری: این مقاله مستخرج از گزارش پژوهشی نویسنده اول برای درس مبانی فقهی، حقوقی و اخلاق در معماری، در مقطع دکتری رشته معماری اسلامی است که تحت‌نظر نویسنده دوم و سوم در دانشگاه هنر اسلامی تبریز در سال ۱۴۰۲ به انجام رسیده است.

مشارکت نویسندگان: تمامی نویسندگان در نگارش مقاله مشارکت داشته‌اند.

تأمین مالی: این پژوهش هیچ بودجه خارجی دریافت نکرده است.

تضاد منافع: نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع را اعلام نمی‌کنند.

دسترسی به داده‌ها و مواد: تمام داده‌های تولید شده و یا تحلیل شده در طول این پژوهش در این مقاله گنجانده شده است.

منابع References

Al-Khashen, Hossein Ahmad. (2016). Islam and the Environment. Translated by Hamid Reza Sheikhi. Mashhad: Islamic Research Foundation. [in Persian]

Aminzadeh, Behnaz. (2002). The role of the municipality in designing green architecture of urban environments with the Iranian-Islamic city. Journal of Environmental Studies, 28 (30): 106-97. [in Persian]

Amoli, Javad. (2013). Mofatih al-Hayyah. Qom: Isra publishing center. [in Persian]

Amolie, Javad. (2007). Islam and the environment. Qom: Esra Publishing Center. [in Persian]

Andalib, Hossein. (2018). Examining and explaining the principles and rules of urban planning from the perspective of Islamic jurisprudence. Two chapters of scientific-specific letters on Alawi jurisprudence, 4(6): 5-26. [in Persian]

Ansarian, Hossein. (2013). Sahifah Sajjadiyeh. Qom, Ayin Danesh Publications. [in Persian]

Asadi, Leila. (2022). The role of municipality in designing green architecture of urban environments with an Iranian-Islamic approach. Geography and Human Relations 4(4): 161-173. [in Persian]

Asefi, Maziar, Imani, Elnaz. (2014). Recognition and Evaluation of the Transformational Factors of the Spirit of Iranian Traditional Architecture: Originality of the Past, Novelty of Today, Hoviatshahr, 8(19): 63-76. [in Persian]

Atrak, Hossein. (2013). The Notions of Justice in Islamic Ethics. Quarterly Scientific Research Journal of Philosophy and Theology, 18(1): 102-126. [in Persian]

Baluchian Tarigi, Maryam. (2015). Environmental Protection from an Ethical, Jurisprudential and Legal Perspective. Mashhad: Islamic Research Foundation. [in Persian]

Barati, Naser. (2005). Gardens and Construction of the Gardens in the Iranian Culture and Persian Language. Bagh-e Nazar (1)2: 15-3. [in Persian]

Beheshti, Ahmed. (1982). Family in the Quran. Qom: Tarig al-Quds Publications. [in Persian]

Bemanian, Mohammad Rezaei and Tagavai, Ali Akbar and Shahidi, Mohammad Sharif. (2008). Investigation of cultural-environmental foundations in physical elements of Iranian gardens (before and after Islam), Journal of Environmental Science and Technology, 10 (1), 112-103. [in Persian]

Deylami, Ahmad, Jalili Morad, Ayatollah. (2020). The Rule of the More Important and Important, and its Legal Functions, Islamic Law, 17(66): 7-26. [in Persian]

Emadi, Seyyed Ali. (2008). The jurisprudential rulings of al-Alan architecture with the rulings of al-Banyan. Golestan Art (12): 110-113. [in Persian]

Hosseini Khamenei, Seyyed Ali, Collection of Statements Accessible in the Hadith Velayat Software. [in Persian]

Javadi, Hossein, Nikkhah Sarnaghi, Reza, Salehi, Mehdi. (2019). Study of the Jurisprudential Pattern and Environmental Policies of the Islamic Republic of Iran in Lake Urmia. Quarterly Journal of Political Research in Islamic World. 9(2): 183-213. [in Persian]

Kalini, Mohammad ibn Yagoob. (1983). The Perfect Principle. Tehran: Qaem Al-Mohammad Institute. [in Persian]

Karami, Reza Ali. (2017). Training and development of jurisprudence, motivate religious and moral responsible for interaction with the environment. Urban Management (46): 240-229. [in Persian]

Ketabollahi, Kasri, Molaei, Asghar. (2022). Explaining Islamic Rules and Ethics in the Process of Acquiring Lands in an Islamic City. Quarterly Journals of Urban and Regional Development Planning, 6(18), 131-164. [in Persian]

Madani, Mehsa, Farrokhi, Zohra, Mandegar, Mostafa, Ensafi Azar, Behnam. (2021). The Nature of Intellectual Rights' Infringement in Islamic Jurisprudence and Law of Iran in Terms of Compensation; With a View on US Law. Comparative Studies on Islamic and Western Law, 8(1), 137-174. [in Persian]

Mahdavinejad, Mohammad Javad, Hamzehnejad, Mehdi, Kamyab, Mahtab. (2012). Principles of designing and constructing a mosque based on Islamic culture in contemporary Iranian architecture. Iranian Islamic City Quarterly 3(9): 37-47. [in Persian]

Mahmodi, Hamideh. (2022). The requirements and criteria of the jurisprudential rule of negation of mustache. Applied Research in Jurisprudence and Law 2(1): 168-184. [in Persian]

Majlisi, Mohammad Bager. (2009). Tawheed Mufazel of philosophy and creation and creation in the statement of Imam Jafar Sadeg (a.s.). Qom: The rest of Allah. [in Persian]

Majnoonian, Henrik. (1995). Discussions on Parks, Green Spaces and Recreation Areas, Area of the Deputy of Urban Services. Tehran Parks and Green Space Organization. [in Persian]

Emami, Mohammad Jafar, Ashtiani, Mohammad Reza. (2008). translation of Nahj al-Balagha. Qom: Imam Ali Ibn Abi Talib (a.s.) Publications. [in Persian]

Fehresti, Zahra, Totonchian, Mehri. (2015). Happiness and Joy in Jurisprudence, with Special Reference to Imam Khomeini's Viewpoints Zahra Fehresti. Matin Research Journal. 16 (62): 97-123. [in Persian]

Galandarian Gol Khatmi, Iman, Hagigat Bin, Mahdi. (2014). The application of jurisprudence in the realization of a safe urban landscape. Shi'ite Studies 14(55): 98-69. [in Persian]

Garaati, Mohsen. (2006). Tafsir Noor. Tehran: Lessons from the Quran Cultural Center. [in Persian]

Ghasemi, Elham, Khatami, Seyed Mehdia, Moti, Mehdi, Pour Jafar, Mohammad Reza. (2023). Recognizing Dimensions and Characteristics of Spiritual Urban Space. Armanshahr Architecture & Urban Development. 16 (45): 73-93. [in Persian]

Habib, Farah, Etesam, Iraj, ghoddusifer, Hadi. (2014). Formation and Features of Tehran Urban Parks during the Reign of First Pahlavi Period, Case Study: Tehran National Garden (Baq-EMelli). Armanshahr Architecture & Urban Development. 6(11): 61-73. [in Persian]

Hamzenejad, Mehdi, Gorji, Fatemeh. (2017). Genealogy of Recent Parks of Tehran and Analyzing their Forming Background. Bagh-e Nazar 14(55): 29-46. [in Persian]

Hassanpour, Mohsen, Mousavi Bojnourdi, Mohammad, Ibn Turab, Maryam. (2019). Application of the Rule of No Harm in Environmental Protection and Architecture in the Direction of Providing a Model for Islamic and Iranian Urbanization. New Perspectives in Human Geography. 12(1): 276-251. [in Persian]

Hatami, Davud, Arabi, Zahra, Rahmani, Ismail. (2016). Optimal location of urban green space using Fuzzy Logic and AHP models in a GIS environment. Case study: Mashhad city. Environmental Studies Quarterly (32): 63-84. [in Persian]

Hayati, Hamed, Vasigh, Behzad, Madanizadeh, Shiva. (2019). Manifestation of Ethical Codes in Architecture in Traditional Houses in Iran's Warm and Dry Climate. Ethics in Science and Technology. 13(4): 1-7. [in Persian]

Holy Quran. (2019). translated by Hossein Ansarian, Qom: Ayin Danesh Publications. [in Persian]

Molaei, Asghar. (2022). Definition the Islamic laws and Ethics in the Aesthetics of Islamic Architecture Approaching on Allameh Jafari Thought. Journal of Social Theories of Muslim Thinkers, 12(2), 59-81. [in Persian]

Molaei, Asghar. (2023). Recognizing the pattern of architectural design from the perspective of Islamic jurisprudence and rules. Jurisprudence and History of Civilization 8(4): 20-30. [in Persian]

Molaei, Asghar. (2024). Re-evaluating the Status of the Jurisprudential Principle of Prioritization (Ahamm va Muhim) in Urban Plans and Projects. Fiqh and Usul, 55(4), 163-195. [in Persian]

Motlagzadeh, Roya. (2002). Identity card of the parks of the twenty districts of Tehran. Organization of Parks and Green Spaces of Tehran Municipality. [in Persian]

Movahed Abtahi, Mohammad Bager. (2012). Sahifa Razaviyeh. Tarjeh Adnan Lajordi, Mashhad: Omid Mehr. [in Persian]

Movahed, Mohammad Ali. (2014). If anyone is at home (with the Universal Declaration of Human Rights). Tehran: Karnameh. Second edition. [in Persian]

Nabavi, Abdul Hossein, Rezadoost, Karim, Salehi, Najmeh. (2015). Investigating the effect of social and psychological factors on the feeling of vitality (case study: 16-18-year-old students of Ahvaz city). Applied Sociology 26(59): 1-22. [in Persian]

Naima, Gholamreza. (2006). Gardens of Iran. Tehran: Payam. [in Persian]

Nazi Dizaji, Sajjad, Vafamher, Mohsen, Keshtkar Qalati, Ahmadreza. (2010). Ethics in architecture. Quarterly Journal of Ethics in Science and Technology. 5(3&4): 114-105. [in Persian]

Nogrekar, Abdol Hamid, Hamzenejad, Mehdi, Moeen Mehr, Siddigah. (2015). Recognition and Analysis of Environmental Issues of Architectureand Urban Design, From the Viewpoint of Islam (The Scope of the Qur'an and Narrations). Armanshahr Architecture & Urban Development, 7(13): 119-135. [in Persian]

Nouraei, Mohsen. (2013). The Quranic Weltanschauung (World View) and the Environment. Quranic Doctrines, 9(16): 3-22. [in Persian]

Mashaikhipour, Mohammad Ali, Faghizadeh, Abdul Hadi, Vaezi, Mahmoud. (2013). he Factors and Areas of Reinforcing Working Ethics in Imam Ali (AS)'s Point of View. Imam Ali 's Studies, 3(6), 69-100. [in Persian]

Masnavi, Mohammad Reza, Vahidzadegan, Fariba. (2014). Regeneration of the Persian Garden's design concepts system in the Iranian-Islamic Garden-city through thematic gardens' approach. Naqshejahan, 4(1): 27-35. 20.1001.1.23224991.1393.4.1.1.5 [in Persian]

Mohageg Damad, Seyyed Mostafa. (2003). Jurisprudence rules of the civil sector (ownership and responsibility). Tehran: Islamic Sciences Publishing Center. [in Persian]

Mohaghegh Damad, Seyyed Mostafa. (2014). Environmental Theology. Tehran: Iranian Research Institute of Wisdom and Philosophy. [in Persian]

Mohammad Hosseinzadeh, Abdolrez, Niktab, Sedighe, Bijari, Mozhdeh. (2023). Authority of Islamic Republic of Iran and its Jurisprudential foundations from Ayatollah Khamenei's Viewpoint. (e168673). Islamic Revolution Research, 11(4): 185-167. [in Persian]

Mohammedzadeh Rahani, Mohammad Rezar. (2010). Examining the jurisprudential foundations of environmental protection. Specialized Quarterly Journal of Jurisprudence and History of Civilization 6(25): 177-195. [in Persian]

Mokhtari Malekabadi, Reza, Salim, Zohra. (2015). Comparative analysis of the spatial elements of the Iranian garden in the design of Shiraz city parks. Journal of research and urban planning. 6(22): 61-78. [in Persian]

Molaei, Asghar, Khani, Hossein. (2022). Definition the Fiqh'' s Principles and Laws in Planning and Design of Islamic Urban Spaces (Case Study: 15 Khordad Walk Way). Islamic Law, 19(72), 153-184. [in Persian]

Molaei, Asghar. (2021). Definition the Dimensions and Strategies of Improvement Spirituality in Pilgrimage Cities Approaching on Holy Shrines. Architectural culture and Islamic urbanism. 6(1): 177-193. [in Persian]

Parcham, Azam, Rajaei, Mehdi. (2015). The appearance of happiness in the New Testament and its criticism from the perspective of the Holy Quran. Adaptive elements. 6(14): 56-39. [in Persian]

Payandeh, Abulgasem. (2004). Nahj al-Fasaha. Qom: Ain Danesh. [in Persian]

Payvaste gar, Yaqoob. Heydari, Ali Akbar, Eslami, Motaharah. (2017). Recognizing the Five Principles of Master Pirnia in the Architecture of Traditional Iranian Houses and Its Analysis with Reference to Islamic Doctrinal Sources: Case Study: Houses of Yazd City. Iranian-Islamic City. 7(27): 51-66. [in Persian]

Petrochioli, Attilio. (2013). Islamic Gardens. Translated by Majid Rasekhi. Tehran: Rosen Publishing House. [in Persian]

Pour Ahmad, Ahmad, Akbar Pour Saraskanroud, Mohammad, Sotoudeh, Samaneh. (2009). Urban Green Space Management in District 9 of Tehran Municipality. Human Geography Research (69): 29-50. [in Persian]

Ragheb Esfahani. (1412 AH). Al-Mufradat fi Gharib al-Qur'an. Beirut: Dar al-Shamiya. [in Persian]

Rahimi, Kobri, Rahimi, Saadullah. (2022). Examining the most important rule in the family. Quarterly Journal of New Interdisciplinary Law Research. 2(1): 23-36. [in Persian]

Rivadei, Fahima, Rivadei, Fouad, Fazel, Nasreen, Rivadei, Farshad, Rivadei, Farshid. (2015). A comparative study of faith, good morals and kindness to the family from the perspective of the Qur'an and Imam Reza (a.s.). The second national conference and the first international conference on sociology and ethics. [in Persian]

Saeidniya, Ahmad. (2000). Municipalities Green Book, Zone 9. Urban green space country municipalities organization publication. [in Persian]

Safdari, Mihrab Ali. (2017). The principle of negation of the mustache in the foreign policy of Islam. The scientific-research quarterly of Ghalib Private University. 7(1): 97-85. [in Persian]

Sajjadian, Nahid, Nemati, Morteza, Daman Bagh, Safiya. (2020). Identifying and prioritizing factors affecting urban vitality in Ahvaz. Strategic studies of Iran's social issues. 9(28): 112-79. [in Persian]

Shafag Eski, Mohammad, Jafari Kamangar, Fatemeh, Salarian, Shahrokh. (2021). The theoretical foundations of realizing a sustainable environment based on the Holy Quran. Two Quarterly Journal of Qur'anic Theology. 9(9): 67-88. [in Persian]

Shahcheraghi, Azadeh. (2016). Campus Paradigms (Introduction to Recognizing and Re-Creating the Iranian Garden). Tehran: Tehran Academic Jihad Organization. [in Persian]

Siros, Shahriar. (2015). Achaemenid Paradise, the Origin of Persian Garden. MANZAR, the Scientific Journal of landscape, 6(29), 6-12. [in Persian]

Soltani Renani, Mehdi. (2013). The components of social ethics from the point of view of Allameh Tabatabai and Shahid Motahari. Islamic social studies. 19(1): 46-3. [in Persian]

Soltani, Mehrdad. (2007). Formation Process in Iranian Contemporary: from Garden to Park, the "Case study of Tehran". The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar, 4(8), 48-58. [in Persian]

Soltanzadeh, Hossein. (2003). From the garden to the park. Anthropology Letters 1(4): 113-91. [in Persian]

Vafadar, Maryam, Ahmari, Hossein, Rajaipour, Mostafa, Sarvari, Hadi. (2017). Jurisprudential rules and regulations in the use of green space. Scientific-research quarterly journal of jurisprudence and history of civilization. 13(54): 168-131. [in Persian]

Valizadeh Oqani, Mohammad Bager, homayon, seyyed sajed. (2021). Challenges of Iranian Architecture from the Perspective of Islamic Ethics. Building Engineering & Housing Science, 14(1), 1-11 [in Persian]

Velayati, Mohsen. (2018). Dominant Principle of Jurisprudence in Management of Urban Spaces and their Compliance with City of Mashhad. Geography and Urban Space Development, 4(2), 81-98 [in Persian]

اتـرک، حسیـن. (۱۳۹۲). معـانی عدالـت در اخلاق اسلامی. فصلنامـه علمی‌پژوهـشی فلسـفه و الهیـات، ۱۸(۶۹): ۱۲۶-۱۰۲.

اسـدی، لیلا. (۱۴۰۱). نقـش شـهرداری در طـراحی معمـاری سـبز محیطهـای شـهری بـا رویکـرد ایـرانی-اسلامی. جغرافیـا و روابـط انسـانی، ۴(۴): ۱۶۱-۱۷۳.

امامی، محمد جعفر، آشتیانی، محمد رضا. (۱۳۸۷). ترجمه نهج البلاغه. قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب (ع).
امین زاده، بهناز. (۱۳۸۱). جهان‌بینی دینی و محیطزیست درآمدی بر نگرش اسلام به طبیعت. محیط‌شناسی، ۲۸ (۳۰): ۹۷-۱۰۶.
انصاریان، حسین. (۱۳۹۲)، صحیفه سجادیه. قم، انتشارات آیین دانش.
آصفی، مازیار، ایمانی، الناز. (۱۳۹۳). ریشه‌یابی و شناخت عوامل دگرگون‌ساز روح معماری گذشته ایران در گذر زمان، اصالت گذشته، تازگی اکنون. هویت شهر، ۸(۱۹): ۶۳-۷۶.
آملی، جواد. (۱۳۸۶). اسلام و محیطزیست. قم: مرکز نشر اسرا.
آملی، جواد. (۱۳۹۲). مفاتیح الحیاه. قم: مرکز نشر اسرا.
براتی، ناصر. (۱۳۸۳). باغ و باغ‌سازی در فرهنگ ایرانی و زبان فارسی. باغ نظر، (۱)۲: ۱۵-۳.
بلوچیان طریقی، مریم. (۱۳۹۴). حفاظت محیطزیست از دیدگاه اخلاقی، فقهی و حقوقی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
بمانیان، محمدرضایی و تقوایی، علی اکبر و شهیدی، محمد شریف. (۱۳۸۷). بررسی بنیادهای فرهنگی- محیطی در عناصر کالبدی باغ‌های ایرانی (قبل و بعد از اسلام)، علوم و تکنولوژی محیطزیست، ۱۰ (۱)، ۱۱۲-۱۰۳.
بهشتی، احمد. (۱۳۶۱). خانواده در قرآن. قم: انتشارات طریق القدس.
پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۸۳). نهج الفصاحه. قم: آیین دانش.
پتروچیولی، آتیلیو. (۱۳۹۲). باغ‌های اسلامی. ترجمه مجید راسخی. تهران: نشر روزنه.
پرچم، اعظم، رجایی، مهدی. (۱۳۹۴). سیمای شادی در عهد جدید و نقد آن از منظر قرآن کریم. الهیات تطبیقی، ۶(۱۴): ۵۶-۳۹.
پور احمد، احمد، اکبر پور سراسکانرود، محمد، ستوده، سمانه. (۱۳۸۸). مدیریت فضای سبز شهری منطقه ۹ شهرداری تهران. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، (۶۹): ۲۹-۵۰.
پیوسته گر، یعقوب. حیدری، علی اکبر، اسلامی، مطهره. (۱۳۹۶). بازشناسی اصول پنج‌گانه استاد پیرنیا در معماری خانه‌های سنتی ایرانی و تحلیل آن با استناد به منابع اعتقادی اسلامی: مطالعه موردی: خانه‌های شهر یزد. مالعات شهر ایرانی-اسلامی، ۷(۲۷): ۵۱-۶۶.
جوادی، حسین، نیکخواه سرنقی، رضا، صالحی، مهدی. (۱۳۹۸). بررسی الگوی فقهی و سیاست‌های محیط زیستی جمهوری اسلامی ایران در دریاچه ارومیه. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۹(۲): ۲۱۳-۱۸۳.
حاتمی، داود، عربی، زهرا، رحمانی، اسماعیل. (۱۳۹۵). مکان‌یابی بهینه فضای سبز شهری با استفاده از مدل Logic Fuzzy و AHP، در محیط GIS نمونه موردی: شهر مشهد. فصلنامه آمایش محیط، (۳۲): ۸۴-۶۳.
حبیب، فرح، اعتصام، ایرج، قدوسی‌فر، هادی. (۱۳۹۲). تبارشناسی پارک‌های شهری دوره پهلوی اول. نمونه موردی: باغ ملی تهران. آرمانشهر، ۶ (۱۱): ۷۳-۶۱.
حسن پور، محسن، موسوی بجنوردی، محمد، ابن تراب، مریم. (۱۳۹۸). کاربرد قاعده لاضرر در حفاظت از محیطزیست و معماری در راستای ارائه مدلی برای شهرسازی اسلامی و ایرانی. نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۲(۱): ۲۷۶-۲۵۱.
حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، مجموعه بیانات قابل‌دسترسی در نرم‌افزار حدیث ولایت.
حمزه نژاد، مهدی، گرجی، فاطمه. (۱۳۹۶). تبارشناسی پارک‌های معاصر تهران و بررسی زمینه‌های شکل‌دهنده به آن‌ها. باغ نظر، ۱۴(۵۵): ۴۶-۲۹.
حیاتی، حامد، وثیق، بهزاد، مدنی زاده، شیوا. (۱۳۹۷). تجلی مؤلفه‌های اخلاقی در معماری خانه‌های سنتی اقلیم گرم و خشک ایران. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۱۳(۴): ۷-۱.
الخشن، حسین احمد. (۱۳۹۵). اسلام و محیطزیست. ترجمه: حمید رضا شیخی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
دیلمی، احمد، جلیلی مراد، آیت الله. (۱۳۹۹). قاعده اهم و مهم و کارکردهای حقوقی آن. حقوق اسلامی، ۱۷(۶۶): ۷-۲۶.
راغب اصفهانی. (۱۴۱۲ ه). المفردات فی غریب القرآن. بیروت: دارالشامیه.
رحیمی، کبری، رحیمی، سعدالله. (۱۴۰۱). بررسی قاعده اهم و مهم در خانواده. تحقیقات میان‌رشته‌ای حقوق، ۲(۱): ۲۳-۳۶.
ریواده‌ای، فهیمه، ریواده‌ای، فؤاد، فاضل، نسرین، ریواده‌ای، فرشاد، ریواده‌ای، فرشید. (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی ایمان، اخلاق نیکو و مهربانی با خانواده از منظر قرآن و امام رضا (ع). کنفرانس جامعه‌شناسی و اخلاق دومین کنفرانس ملی و اولین کنفرانس بین‌المللی. SID

سجادیان، ناهید، نعمتی، مرتضی، دامن باغ، صفیه. (۱۳۹۹). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر نشاط شهری در اهواز. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۹(۲۸): ۱۱۲-۷۹.

سعیدنیا، احمد. (۱۳۷۹). کتاب سبز شهرداری. تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور.

سلطانزاده، حسین. (۱۳۸۲). از باغ تا پارک. نامه انسان‌شناسی، ۱(۴): ۱۱۳-۹۱.

سلطانی رنانی، مهدی. (۱۳۹۲). مؤلفه‌های اخلاق اجتماعی از دیدگاه علامه طباطبایی و شهید مطهری. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۱۹(۱): ۴۶-۳.

سلطانی، مهرداد. (۱۳۸۶). شکل‌گیری بوستان‌های شهری در دوره معاصر: گذر از مفهوم باغ به پارک (با محوریت تجارب تهران). باغ نظر، ۴(۸): ۵۸-۴۸.

سیروس، شهریار . (۱۳۹۳). پردیس هخامنشی خاستگاه باغ ایرانی. منظر، ۶ (۲۹): ۶-۱۲.

شاهچراغی، آزاده. (۱۳۹۵). پارادایم‌های پردیس (درآمدی بر بازشناسی و بازآفرینی باغ ایرانی). تهران: سازمان جهاد دانشگاهی تهران.

شفق اسکی، محمد، جعفری کمانگر، فاطمه، سالاریان، شاهرخ. (۱۴۰۰). مبانی نظری تحقق محیطزیست پایدار بر پایه قرآن کریم. دوفصلنامه الهیات قرآنی، ۹(۹): ۶۷-۸۸.

صفدری، محراب علی. (۱۳۹۷). اصل نفی سبیل در سیاست خارجی اسلام. فصلنامهٔ علمی - پژوهشی پوهنتون خصوصی غالب، ۷(۱): ۹۷-۸۵.

عمادی، سید علی. (۱۳۸۷). احکام فقی معماری الاعلان باحکام البنیان. گلستان هنر، (۱۲): ۱۱۳-۱۱۰.

عندلیب، حسین. (۱۳۹۷). بررسی و تبیین اصول و قواعد شهرسازی از منظر فقه اسلامی. دو فصل نامه علمی - اختصاصی معارف فقه علوی، ۴(۶): ۲۶-۵.

فهرستی، زهرا، توتونچیان، مهری. (۱۳۹۳). شادی و نشاط از دیدگاه فقه با رویکردی بر نظر امام خمینی (س). پژوهش‌نامه متین، ۱۶ (۶۲): ۹۷-۱۲۳.

قاسمی، الهام، خاتمی، سیدمهدی، مطیع، مهدی، پور جعفر، محمدرضا. (۱۴۰۲). بازشناسی ابعاد و ویژگی‌های فضای شهری معنویت‌گرا. آرمانشهر، ۱۶ (۴۵): ۷۳-۹۳.

قرائتی، محسن. (۱۳۸۵). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

قرآن کریم. (۱۳۹۸). ترجمه حسین انصاریان، قم: انتشارات آیین دانش.

قلندریان گل خطمی، ایمان، حقیقت بین، مهدی. (۱۳۹۵). کاربرد فقه در تحقق منظر شهری امن. فصلنامه علمی‌پژوهشی شیعه‌شناسی، ۱۴(۵۵): ۹۸-۶۹.

کتاب اللهی، کسری، مولایی، اصغر. (۱۴۰۰). (تبیین احکام و اخلاق اسلامی در فرایند تملک اراضی شهر) ایرانی- اسلامی. فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۶(۱۸): ۱۶۴-۱۳۱.

کرمی، رضا علی. (۱۳۹۶). آموزش و به‌کارگیری احکام فقهی؛ ایجاد انگیزش دینی برای تعامل مسئولانه و اخلاقی با محیطزیست. مدیریت شهری، (۴۶): ۲۴۰-۲۲۹.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۳). اصل کافی. تهران: مؤسسه قائم آل محمد.

مثنوی، محمدرضا، وحیدزادگان، فریبا. (۱۳۹۳). بازآفرینی نظام مفهوم و معنای طراحی باغ ایرانی در باغشهر ایرانی-اسلامی از طریق رویکرد باغ‌های تماتیک (موضوعی). نقش جهان، ۴(۱): ۳۵-۲۷.

مجلسی، محمد باقر. (۱۳۸۸). توحید مفضل فلسفه و آفرینش و خلقت در بیان حضرت امام جعفر صادق (ع). قم: بقیه الله.

مجنونیان، هنریک. (۱۳۷۴). مباحثی پیرامون پارک‌ها، فضای سبز و تفرجگاه‌ها. تهران: سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران.

محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۸۲). قواعد فقه بخش مدنی (مالکیت و مسئولیت). تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.

محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۹۳). الهیات محیطزیست. تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.

محمد حسین زاده، عبدالرضا، نیک طبع، صدیقه، بیجاری، مژده. (۱۴۰۱). اقتدار ایران اسلامی از منظر آیت الله خامنه‌ای و مبانی فقهی آن. فصلنامه علمی‌پژوهشی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۱(۴): ۱۸۵-۱۶۷.

محمدزاده رهنی، محمد رضار. (۱۳۸۹). بررسی مبانی فقهی حفاظت از محیطزیست. فصلنامه تخصصی فقه و تاریخ‌تمدن، ۶(۲۵): ۱۷۷-۱۹۵.

محمودی، حمیده. (۱۴۰۱). الزامات و ملاک قاعده فقهی نفی سبیل. فصلنامه تحقیقات کاربردی فقه و حقوق، ۲(۱): ۱۶۸-۱۸۴.

مختاری ملک آبادی، رضا، سلیم، زهره. (۱۳۹۴). تحلیل تطبیقی عناصر فضایی باغ ایرانی در طراحی پارک‌های شهر شیراز. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۶(۲۲): ۶۱-۷۸.

مدنی، مهسا، فرخی، زهره، ماندگار، مصطفی، انصافی آذر، بهنام. (۱۳۹۹). ماهیت نقض حقوق فکری در فقه و حقوق ایران از زاویه جبران خسارت با نگاهی به حقوق آمریکا. پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۸(۱): ۱۷۴-۱۳۷.

مشایخی پور، محمد علی، فقهی زاده، عبدالهادی، واعظی، محمود. (۱۳۹۱). عوامل و زمینه‌های تقویت اخلاق کار از دیدگاه امام علی (ع). پژوهشنامهٔ علوی، پژوهشگاه علوم‌انسانی و مطالعات فرهنگی، ۳(۲): ۱۰۰-۶۹.

مطلق زاده، رویا. (۱۳۸۱). شناسنامه پارک‌های مناطق بیست‌گانه شهر تهران. سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهرداری تهران.

موحد ابطحی، محمد باقر. (۱۳۹۱). صحیفه رضویه. ترجمه عدنان لاجوردی، مشهد: امید مهر.

موحد، محمدعلی. (۱۳۹۳). در خانه اگر کس است. (همراه با اعلامیه جهانی حقوق بشر). تهران: کارنامه. چاپ دوم.

مولایی، اصغر. (۱۴۰۰). تبیین ابعاد و راهبردهای ارتقای معنویت در شهرهای زیارتی با تأکید بر بقاع متبرکه. فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی، ۶(۱): ۱۷۷-۱۹۳.

مولایی، اصغر. (۱۴۰۱). بازشناسی الگوی طراحی معماری از منظر احکام و قواعد فقه اسلامی. فقه و تاریخ‌تمدن، ۸(۴): ۳۰-۲۰.

مولایی، اصغر. (۱۴۰۱). تبیین مبانی، احکام و اخلاق اسلامی در زیبایی‌شناسی معماری با تأکید بر اندیشه علامه جعفری. نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۱۲(۲): ۸۱-۵۹.

مولایی، اصغر. (۱۴۰۲). بازشناسی جایگاه قاعدهٔ فقهی اهم و مهم در برنامه‌ها و طرح‌های شهری. اصول فقه، ۵۵(۴): ۱۶۳-۱۹۳.

مولایی، اصغر، خانی، حسین. (۱۴۰۱). تأثیر اصول و قواعد فقهی در برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای شهری اسلامی (مطالعه موردی: محدوده پیاده‌راه پانزده خرداد تهران). حقوق اسلامی، ۱۹(۷۲): ۱۸۴-۱۵۳.

مهدوی نژاد، محمد جواد، حمزه نژاد، مهدی، کامیاب، مهتاب. (۱۳۹۱). اصول طراحی و ساخت مصلی مبتنی بر فرهنگ اسلامی در معماری معاصر ایران. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی‌اسلامی،۳(۹): ۴۷-۳۷.

نازی دیزجی، سجاد، وفامهر، محسن، کشتکار قلاتی، احمدرضا. (۱۳۸۹). اخلاق در معماری. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۵(۳ و ۴): ۱۱۴-۱۰۵.

نبوی، عبدالحسین، رضادوست، کریم، صالحی، نجمه. (۱۳۹۴). بررسی تأثیر عوامل اجتماعی و روانی بر احساس نشاط (مطالعه موردی: دانشجویان ۱۶-۱۸ ساله شهر اهواز). جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۶(۵۹): ۲۲-۱.

نعیما، غلامرضا. (۱۳۸۵). باغ‌های ایران. تهران: پیام.

نقره کار، عبدالحمید، حمزه نژاد، مهدی، معین مهر، صدیقه. (۱۳۹۳). شناخت و تحلیل مسائل طراحی محیط معماری و شهرسازی از منظر اسلامی (در گستره قرآن و روایات). آرمان شهر، ۷ (۱۳): ۱۳۵-۱۱۹.

نورایی، محسن. (۱۳۹۰). جهان‌بینی قرآنی و محیط‌زیست. آموزه‌های قرآنی، ۹ (۱۶): ۳-۲۲.

وفادار، مریم، احمری، حسین، رجایی پور، مصطفی، سروری، هادی. (۱۳۹۶). احکام و قواعد فقهی در کاربری فضای سبز. فصلنامه علمی - پژوهشی فقه و تاریخ‌تمدن، ۱۳(۵۴): ۱۶۸-۱۳۱.

ولایتی، محسن. (۱۳۹۶). اصول و مبانی فقهی حاکم بر مدیریت جامعه و فضای شهری و میزان انطباق آن‌ها بر شهر مشهد. جغرافیا و توسعهٔ فضای شهری، ۴(۲): ۹۸-۸۱.

ولی زاده اوغانی، محمد باقر، همایون، سید ساجد. (۱۴۰۰). چالش‌های معماری و شهرسازی ایران از منظر اخلاق اسلامی (بررسی تطبیقی معماری سنتی و معاصر). مهندسی ساختمان و علوم مسکن، ۱۴ (۲۶): ۱-۱۱.

This page is intentionally rendered without text

این صفحه آگاهانه بدون متن ارائه شده است